

Edukativni materijali za provedbu građanskog odgoja i obrazovanja u osnovnim školama

Matešić, Mia

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:321933>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-17**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Mia Matešić

EDUKATIVNI MATERIJALI ZA PROVEDBU GRAĐANSKOG ODGOJA I
OBRAZOVANJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA

Diplomski rad

Zagreb, srpanj, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Mia Matešić

EDUKATIVNI MATERIJALI ZA PROVEDBU GRAĐANSKOG ODGOJA I
OBRAZOVANJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA

Diplomski rad

Mentor rada:
poslijedoktorandica, Monika Pažur

Zagreb, srpanj, 2022.

EDUKATIVNI MATERIJALI ZA PROVEDBU GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA

SAŽETAK

U kontekstu svjetske povijesti, ljudska prava i demokratsko građanstvo razvijali su se godinama, no nitko nije o tome pričao kao što se priča danas. Potaknuti sve češćom i vidljivijom nepravdom, sukobima, netrpeljivošću i sve lošijim životnim uvjetima, uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja u škole postalo je sve jasnije rješenje za društveni napredak. Unatoč brojnim deklaracijama, poveljama i dokumentima, ljudska prava i učinkovitost zaštite ljudskih prava je i dalje upitna. Cilj ovog rada je analizirati određene edukativne materijale kojima je svrha provedba građanskog odgoja i obrazovanja u osnovnim školama. Kako bi se što detaljnije odradila analiza, odabrani su sljedeći kriteriji: sadržaji edukativnih materijala, dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja zastupljene u materijalima, način provedbe sadržaja, te vrednovanje kvalitete provedbe sadržaja edukativnih materijala. Odabrano je 15 edukativnih knjiga i priručnika različitih tema i ciljeva. Analizom je utvrđeno da edukativnih materijala za provedbu GOO-a ima poprilično puno, no oni se ne mogu pronaći jednostavno na jednome mjestu. Razlikuju se po tri ključna cilja: znanje i vještine, vrijednosti i stavovi, te ponašanje. Neki materijali sadrže sve ciljeve, neki sadrže dva, a par njih samo jedan cilj. Mnogi edukativni materijali sadrže sve dimenzije GOO-a, dok neki samo njih par. Najzastupljenije dimenzije su ljudsko-pravna, društvena i politička dimenzija, a najmanje zastupljene su ekološka i gospodarska dimenzija. U načinu provođenja sadržaja razlika je u usmjerenju pristupa: prema sadržaju, individualnom razvoju pojedinca ili društvenim napretkom. Vrednovanje kvalitete provedbe bila je najmanje obuhvaćena tema u edukativnim materijalima, te u polovici analiziranih materijala, instrumenti vrednovanja nisu predstavljeni. Tek je u nekoliko priručnika opisana važnost vrednovanja te je predstavljen prijedlog instrumenata evaluacije.

Ključne riječi: ljudska prava, građanski odgoj i obrazovanje, edukativni materijali, dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja

EDUCATIONAL MATERIALS IN THE IMPLEMENTATION OF CIVIC EDUCATION IN PRIMARY SCHOOLS IN CROATIA

SUMMARY

In the context of world history, human rights and democratic citizenship have been developing for years, but no one has ever talked about it like people do today. Driven by increasingly frequent and visible injustices, conflicts, intolerance and increasingly poor living conditions, the introduction of civic education in schools has become an increasingly clear solution for social progress. Despite numerous declarations, charters and documents, human rights and its protection effectiveness are still questionable. The aim of this paper is to analyse educational materials whose purpose it is the implementation of civic education in primary schools. To carry out the analysis in as much detail as possible, the following criteria were selected: the content of the educational materials, the dimensions of civic education represented in the materials, the method of implementation of the content, and the evaluation of the quality of the implementation of the content of the educational materials. Fifteen educational books and manuals with different topics and objectives were selected. The analysis revealed that there is quite a lot of educational materials for the implementation of civic education, but they cannot be found simply in one place. They differ in three key objectives: knowledge and skills, values and attitudes, and behaviour. Some materials contain all objectives, some contain two, and some contain only one. Many educational materials include all dimensions of civic education, while some only a couple of them. The most represented dimensions are the human-legal, social and political dimensions, and the least represented are the environmental and economic dimensions. The difference in the way the content is implemented lies in the focus of the approach: on content, individual development or social progress. Evaluation of the implementation quality was the least addressed topic in the educational materials, and no evaluation tools were presented in half of the materials analysed. Only a few manuals describe the importance of evaluation and present the proposal of evaluation tools.

Keywords: human rights, civic education, educational materials, dimensions of civic education

SADRŽAJ

SAŽETAK	
SUMMARY	
1. UVOD	1
2. GRAĐANSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE	4
2.1. Dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja	6
2.2. Građanski odgoj u svijetu	8
2.3. Građanski odgoj i obrazovanje u Republici Hrvatskoj.....	10
2.4. Istraživanja provedena u području GOO-a u Republici Hrvatskoj	13
3. PREGLED EDUKATIVNIH MATERIJALA ZA PROVEDBU GOO U OSNOVNIM ŠKOLAMA	16
3.1. Sadržaji edukativnih materijala u provedbi GOO-a	17
3.2. Dimenzije GOO-a u edukativnim materijalima	23
3.3. Način provedbe sadržaja edukativnih materijala GOO-a	26
3.4. Vrednovanje kvalitete provedbe edukativnih materijala GOO-a	31
4. PREPORUKE	35
5. ZAKLJUČAK	36
LITERATURA	39
IZJAVA O IZVORNOSTI RADA	

1. UVOD

Temelj građanskog odgoja i obrazovanja su ljudska prava. Svaki pojedinac ima prava koje drugi ljudi i države ne smiju povrijediti. „Ona pripadaju svima podjednako i neovisna su o spolu, dobi, sposobnostima, rasnoj, etničkoj, nacionalnoj ili nekoj drugoj pripadnosti, kao i o društvenom ili državnom ustroju kojemu pojedinac pripada... Shvaćena tako, ljudska prava čini *skup moralnih načela* koje se propituju i potvrđuju u području filozofije morala.“ (Spajić-Vrkaš, 2004, 15). U prošlosti, prije početka 19. stoljeća, ljudska prava pojavljivala su se u rijetkim dokumentima, te se naglasak na njih nije stavljaao kao i danas. Pažur (2017a) opisuje da su se prva pravila nalazila u različitim vjerskim, moralnim i pravnim propisima. Nadovezuje se da kada se govori o pravima u prošlosti i pravima danas, mora se naglasiti razlika u istima. U prošlosti određeni ljudi nisu imali prava kao i ostali, a to su uglavnom bile žene, djeca i osobe određenih rasa i nacionalnosti koje su bile u manjinama. Ta neujednačena prava počela su se mijenjati pojavom dvaju dokumenata: američka Deklaracija o neovisnosti iz 1776. godine i francuska Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine. Kasnije se također pojavila i vizija uspostavljanja međunarodnog mira u svijetu, potaknutim strašnim posljedicama Drugog svjetskog rata.

Autori u priručniku *Znam, razmišljam, sudjelujem* (ur. Zenzerović Šloser, 2014) predstavljaju tri generacije ljudskih prava. Prva generacija ljudskih prava su prava slobode. Ona obuhvaćaju politička i građanska prava – pravo na život, slobodu izražavanja, slobodu udruživanja, pošteno suđenje, sudjelovanje u političkom životu i sl. Druga generacija ljudskih prava su prava jednakosti u koja spadaju socijalna, ekonomska i kulturna prava – pravo na rad, na primjeren životni standard, zdravstvenu zaštitu i pravo na obrazovanje. Zadnja, treća, generacija ljudskih prava su prava solidarnosti. Ono se ne odnosi samo na pojedinca, već na zaštitu prava određenih socijalnih grupa. Prema Kolednjak i Šantalab (2013, 326) pravo solidarnosti „riječ je npr. o pravu na razvoj, na mir, pravu na zdrav okoliš i o pravu na intergeneracijsku jednakost.“

Spajić-Vrkaš (2004) opisuje sustave ljudskih prava koji djeluju na različitim razinama. Globalni sustav ljudskih prava odnosi se na cijeli svijet naziva se globalni sustav ljudskih prava, onaj koji bi trebao „nadilaziti nadležnost nacionalnih država.“ (Spajić-Vrkaš, 2004, 36). Za definiranje standarda ljudskih prava između više zemalja potrebno je postići neki međusobni dogovor. Taj dogovor onda postaje kriterij po kojima se „vrednuje ponašanje pojedine države prema pojedincu, prema drugim državama i prema međunarodnoj zajednici.“ (Spajić-Vrkaš, 2004, 37). Kako bi se taj dogovor poštovao, treba imati na umu tri važna elementa: pošiljatelja

standarda, primatelja standarda i objekte standarda (prema Galtung, 1994). Ti elementi, tj. sudionici dogovora, moraju surađivati kako bi određeni sustav funkcionirao. Sustav ljudskih prava koji se provodi samo u pojedinim dijelovima svijeta naziva se regionalni sustav ljudskih prava. Spajić-Vrkaš (2004) opisuje više sustava koji djeluju na određenom području: europski sustav ljudskih prava koji uključuje sustav Vijeća Europe, sustav Europske unije i sustav Organizacije za europsku sigurnost i suradnju, te međuamerički sustav ljudskih prava, afrički sustav ljudskih prava i islamski sustav ljudskih prava. Nacionalni sustav ljudskih prava djeluje na razini jedne države te se opisuje kao „ugovor između države i njenih građana.“

Vijeće Europe osnovano je 1949. godine. Ono uključuje 46 država članica od kojih su 27 članice Europske Unije. *Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* usvojena je 1950. godine od strane svih država članica., a od 1953. godine je stupila na snagu. To je međunarodni pravni okvir kojemu je cilj definiranje i zaštita ljudskih prava. U Konvenciji su navedeni mnogi članci koji opisuju obveze država i ljudska prava. Prvi i najvažniji članak je obveza na poštovanje ljudskih prava. Zatim se navode članci u kojima su istaknuta prava svih ljudi: pravo na život, zabrana mučenja, zabrana ropstva i prisilnog rada, pravo na slobodu i sigurnost, pravo na pošteno suđenje, pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života, slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi, sloboda izražavanja, okupljanja i udruživanja, zabrana diskriminacije i sl. Konvencija još sadrži i obveze koje ima Europski sud za ljudska prava, te razne odredbe koje se tiču ovlasti, osiguranja postojećih ljudskih prava i djelovanje i primjenu Konvencije. (Konvencija za zaštitu prava i temeljnih sloboda, 1950) U Republici Hrvatskoj, Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda ratificirana je 5. studenog 1997. godine¹.

Stvaranje Europske unije potaknuto je objavom 'Schumanove deklaracije' koje je probudilo ideju ujedinjenja Europe na gospodarskom nivou. Godine 1951. šest europskih zemalja (Belgija, Francuska, Njemačka, Italija, Luksemburg i Nizozemska) osnovalo je Europsku zajednicu za ugljen i čelik, koja je kasnije postala poznata pod nazivom Europska ekonomska zajednica (EEZ). Preimenovana je 1993. u naziv koji se i danas koristi. Europska unija danas broji 27 država članica i 24 službena jezika.² Spajić-Vrkaš (2004, 56-59) navodi ključne pravne akte i dokumente: „Ugovor o Europskoj uniji prema dopunama iz

¹ Ratifikacija Konvencije u RH <https://uredzastupnika.gov.hr/konvencija-437/437>, posjećeno 20. rujna 2022.

² Europska unija https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/structure_hr, posjećeno 20. rujna 2022.

Amsterdamskog ugovora (1992./1997.) i Povelja temeljnih prava Europske unije“ (proglašena 2000., no još nije pravno riješena).

Dokument koji je važan kada su u pitanju prava djeteta jest *Konvencija o pravima djeteta* (nadalje Konvencija), prvi međunarodni dokument koji sadrži prava djeteta od rođenja do njihove 18. godine. Taj dokument je usvojen od strane Ujedinjenih naroda 1989. godine te se kod nas u Hrvatskoj ratificirao 6. listopada 1991. godine. Posebno se navodi da hijerarhija među pravima ne postoji i da je svako pravo nosi jednaku važnost. Svaka država koja je ratificirala *Konvenciju*, mora poštivati navedena prava i pravodobno reagirati kada su ta prava prekršena. Odrasle osobe moraju znati koja su njihova prava, pa tako i prava djece, kako bi se mogli pravilno ponašati jedni prema drugima. Spajić-Vrkaš (2004, 101) navodi temeljna načela priznanja i zaštite prava: „osigurati prednost 'najboljeg interesa' za dijete; svakom djetetu omogućiti izražavanje mišljenja o svim stvarima koje se odnose na njega; u skladu s djetetovom dobi i zrelošću priznati važnost njegovu mišljenju; poštivati odgovornost, prava i dužnosti roditelja, odnosno djetetove obitelji.“ Isto tako dijeli prava u tri kategorije: „prava koja se odnose na očuvanje života, prava koja se odnose na razvoj te prava koja se odnose na skrb i zaštitu.“. U tim kategorijama pokrivena su građanska, odgojnoobrazovna, zdravstvena, socijalna, gospodarska, kulturalna i pravosudno-zaštitna prava. (Spajić-Vrkaš, 2004, 101) Uz sva navedena prava u Konvenciji, treba istaknuti **čl. 29.** u kojemu je navedeno da se „države stranke slažu da obrazovanje djeteta treba usmjeriti prema punom razvoju djetetove osobnosti, nadarenosti, duševnih i tjelesnih sposobnosti, ali i promicanju poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda te načela proglašanih u Povelji Ujedinjenih naroda; poticanju poštivanja djetetovih roditelja, njegova kulturnog identiteta, jezika i vrijednota, nacionalnih vrijednota zemlje u kojoj dijete živi i zemlje iz koje potječe, te pripremi djeteta za odgovoran život u zajednici punoj razumijevanja, mira, snošljivosti, ravnopravnosti spolova i prijateljstva među svim narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama te osobama starosjedilačkog podrijetla.“ (Konvencija o pravima djeteta, 1989, 11-12)

U Republici Hrvatskoj dječja prava priznata su *Ustavom Republike Hrvatske*. U **čl. 63.** spominje se obveza države „da štiti materinstvo, djecu i mladež, te da stvara socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvjete kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život“. **Članak 64.** određuje dužnost „roditelja da odgajaju, uzdržavaju i školuju djecu te da imaju pravo na slobodu i samostalnost kod odgoja djece“. Također se navodi da su i djeca dužna brinuti se za stare i nemoćne roditelje. U **čl. 65.** piše da „djeca ne mogu biti primljena na rad prije zakonom određene dobi nit ismiju biti prisiljavana na rad koji štetno utječe na njihovo

zdravlje ili ćudoređe, niti im se takav rad smije dopustiti.“ (Ustav Republike Hrvatske). *Zakonom o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi* uređuje se djelatnosti osnovnog i srednjeg odgoja i obrazovanja u javnim ustanovama, određuje ciljeve odgoja i obrazovanja u školskim ustanovama. U **čl. 4** navedeni su: „osigurati sustavan način poučavanja učenika, razvijati učenicima svijest o nacionalnoj pripadnosti, očuvanju povijesno-kulturne baštine i nacionalnog identiteta, odgajati i obrazovati učenike u skladu s općim kulturnim i civilizacijskim vrijednostima, ljudskim pravima i pravima djece, osposobiti ih za življenje u multikulturalnom svijetu, za poštivanje različitosti i toleranciju te za aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskom razvoju društva,...“ (Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi).

Svrha ovog rada je prikazati i analizirati edukativne materijale za provedbu građanskog odgoja i obrazovanja u osnovnim školama u Republici Hrvatskoj. Teorijskom analizom i pregledom dosadašnjih dokumenata, zakona i priručnika napravljena je tablica u kojoj su navedeni neki od edukativnih materijala te su navedene sljedeće kategorije koje se analiziraju: sadržaj edukativnih materijala GOO-a koji se uvode u nastavu, dimenzije GOO-a u edukativnim materijalima, način provedbe sadržaja, te vrednovanje kvalitete provedbe sadržaja.

2. GRAĐANSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

Kako i sam naziv kaže, građanski odgoj i obrazovanje je sustav poučavanja znanja i vještina kako biti punopravan građanin neke zajednice. U hrvatskom se jeziku koristi naziv odgoj i obrazovanje kada se općenito misli na školovanje pojedinca. Definicija same riječi *odgoj* u Hrvatskoj enciklopediji jest da je to proces izgrađivanja, razvijanja i oblikovanja čovjeka u njegovim ljudskim odlikama³, dok definicija *obrazovanja* navodi da je to organizirani pedagoški proces stjecanja znanja i razvijanja spoznaje⁴. Pojam građanstvo, navode Sever i Horvat (2019), polazi od naprednog pojma građanstva koji se odnosi na više od samog odnosa između pojedinca i države te da obuhvaća sudjelovanje građana u političkom, društvenom i građanskom životu društva, temelji se na poštivanju zajedničke skupine vrijednosti koje su temelj demokratskih društava i može se naći u definiciji aktivnog građanstva. (prema Eurydice, 2012). Točna definicija građanskog odgoja i obrazovanja navedena je u *Svjetskom programu za obrazovanje za ljudska prava* Ujedinjenih naroda kao „obrazovanje, treninzi i informacije

³ Odgoj <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44727>, posjećeno 15. rujna, 2022.

⁴ Obrazovanje <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44619>, posjećeno 15. rujna 2022.

čiji je cilj izgradnja univerzalne kulture ljudskih prava. Osim ljudskih prava, promiče i razvoj vještina i stavova za primjenu i zaštitu ljudskih prava u svakodnevnom životu.“ (prema Pažur, 2017b, 605)

Pojavom potrebe za promicanje ljudskih prava i njihove zaštite, pojavila se i potreba za obrazovanjem za ljudska prava i demokratsko građanstvo. Jedan od dokumenata koji djeluju na području Europe, a važan je kod obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo, je *Povelja o obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo*. Povelju je objavilo Vijeće Europe 2010. godine u sklopu Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara. Povelja naglašava razvoj interesa za ključne vrijednosti Vijeća Europe: „demokracije, ljudskih prava i vladavine prava te u sprječavanju kršenja ljudskih prava.“ U Povelji se također utvrđuje razlika između obrazovanja za ljudska prava i obrazovanja za demokratsko građanstvo:

„Obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti i aktivno sudjelovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i temeljnih sloboda u svakom području ljudskog života“ (Povelja o obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo, 2010, 7)

Povelja sadrži opisane ključne pojmove, ciljeve i načela, preporuke te ostale savjete o implementiranju obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo u kurikulumu formalnog obrazovanja država članica. Posebno se naglašavaju važnost stručnog usavršavanja učitelja i školskih djelatnika koji sudjeluju u procesu, izrade elemenata i redovitu provedbu vrednovanja, te suradnja na svim razinama: škole, lokalne zajednice, međunarodne suradnje.

Ključne karakteristike i ciljevi obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo definirano je u mnogim dokumentima i edukativnim materijalima. U priručniku *Kompas: priručnik za obrazovanje mladih o ljudskim pravima*, autorica Brander i sur. (2017) navode dugoročne ciljeve. Jedan od njih je stvoriti društvo u kojemu ljudi razumiju, poštuju i međusobno štite ljudska prava, a naglašavaju i potrebu za prilagodbom obrazovanja za sve pojedince jer svi ljudi imaju različite interese, sposobnosti i potrebe. Autori u priručniku *Znam, razumijem, sudjelujem* (ur. Zenzerović Šloser, 2014, 13-14), opisuju što su to građanske kompetencije i ishodi građanskog odgoja i obrazovanja te koji je njihov odnos u provedbi GOO-a u školama. Pojam kompetencija opisuju kao mogućnost kvalitetnog djelovanja u više dimenzija te obuhvaća „znanja, vještine, vrijednosti, stavove, osobine ličnosti, motivaciju i obrasce ponašanja kojima pojedinac raspolaže i koje po potrebi pokreće kako bi riješio neki problem ili zadatak.“ Čubrilo i sur. (2017, 14) u priručniku *Odgoj za građanstvo, odgoj za život*

naglašavaju prednosti dramskopedagoških postupaka u nastavi GOO-a zbog poticanja razvoja različitih vještina i sposobnosti, koje bi mogle pridonijeti samim ciljevima GOO-a.

Sadržaj edukativnih materijala korištenih u poučavanju GOO-a može biti različit, kao i naglasak na određenim vještinama i znanjima koje će se postići provedbom tih materijala. Spajić-Vrkaš (2004, 151-154) navodi klasifikaciju koja svrstava određene modele obrazovanja prema namjeni ili ciljevima programa. Pristupi obrazovanja za ljudska prava prema namjeni su „pristup usredotočen na sadržaj programa, pristup usredotočen na individualni razvoj učenika i pristup usredotočen na društvene promjene i dobrobit zajednice.“ Nadalje, programi kojima su istaknuti sadržaj ili kombinaciju ciljeva i sadržaja, dijele se na: one programe kojima je cilj učenje određenih pojmova, vrijednosti, načela ili standarda, te upoznavanje slučajeva kršenja prava; i one koji su usmjereni na proces i koji potiču razvoj vještina. Kada je u programu usmjerenje prema samom procesu provođenja sadržaja, ističe se razvoj vještina: „kritičko mišljenje, dokazivanje, komunikacijske vještine, vještine rješavanja problema, primjene znanja, praćenje i vrednovanje, vještine sudjelovanja i timskog rada, zagovaranja, zastupanja i samozastupanja, vještine nenasilnog upravljanja sukobom, te vještine demokratskog vođenja.“ Sadržaji programa prema tematskim cjelinama su: „opća prava i temeljne slobode, prava posebnih grupa, općeljudske vrednote, globalni problemi i međunarodni instrumenti. (Spajić-Vrkaš, 2004, 151-152).

2.1. Dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja

Građanski odgoj i obrazovanje obuhvaća nekoliko dimenzija: društvena, ljudsko-pravna, politička, kulturalna, gospodarska (ekonomska) i ekološka dimenzija. Iako se svi navedeni pojmovi smatraju dimenzijama GOO-a, oni nisu službeno definirani nikakvim međunarodno priznatim dokumentom, pa tako različiti autori na različit način navode dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja.

Spajić-Vrkaš (2004, 147) ističe da uspješno učenje i poučavanje u području ljudskih prava mora uključivati tri dimenzije: usvajanje znanja o ljudskim pravima, razvoj vještina i stavova bitnih za promicanje, zaštitu i jačanje ljudskih prava, te stvaranje okoline u kojoj se uči i poučava tako da se živi u ljudskim pravima. Nadalje navodi da se obrazovanje za ljudska prava određuje kao obrazovanje o, za i u: „ljudskom dostojanstvu; univerzalnosti, nedjeljivosti, međuovisnosti, neotuđivosti i višestrukosti prava i sloboda svakog pojedinca; jednakosti, različitosti i nediskriminacije; pravdi i vladavini prava, te odgovornosti i samoodgovornosti temeljenoj na pravima.“

U Nacionalnom Kurikulumu međupredmetne teme građanskog odgoja i obrazovanja ne navode se dimenzije GOO-a kao takve, već se dijele u tri domene: Ljudska prava, Demokracija i Društvena zajednica. U prvom odlomku Kurikuluma navodi se svrha i opis međupredmetne teme, a to jest „osposobiti i osnažiti učenike za aktivno i učinkovito obavljanje građanske uloge. To podrazumijeva odgovorne članove razredne, školske, lokalne, nacionalne, europske i globalne zajednice.“ (Nacionalni kurikulum međupredmetne teme GOO, 2019, 5). Nadalje, opisuje se što sve GOO obuhvaća, koja to znanja i vještine učenici stječu provedbom Kurikuluma. „Domena ljudska prava podrazumijeva usvajanje znanja, stjecanje vještina i razvijanje stavova u kontekstu upoznavanja i prakticiranja dječjih i ljudskih prava.“ (Nacionalni kurikulum međupredmetne teme GOO, 2019, 8). Učitelji i nastavnici uz pomoć kurikuluma zadaju ishode i razrade tih ishoda koje će u nastavi ostvariti. Oni sami smišljaju i provode određene aktivnosti koje potiču toleranciju i poštivanje različitosti. U domeni demokracija navodi se da ona „obuhvaća uključivanje učenika u proces stvaranja pravila koja će poštovati i time doprinosti jednakosti i uvažavanju različitosti u zajednici i društvu.“ (Nacionalni kurikulum međupredmetne teme GOO, 2019, 9). Posljednja domena u kurikulumu jest društvena zajednica. Ona je usmjerena na aktivno sudjelovanje u zajednici. „Učenik stječe znanja, razvija vještine i oblikuje stavove o važnosti usklađivanja osobnih i zajedničkih interesa u zajednici i sudjelovanju svih građana u pridonosenju zajedničkom dobru.“ (Nacionalni kurikulum međupredmetne teme GOO, 2019, 10)

Klemenčić (2007, 285) navodi da je „koncept obrazovanja za demokratsko građanstvo višestran i procesno usmjeren pristup koji uključuje različite dimenzije: političku (demokratsko odlučivanje i politička moć), pravnu (građanska prava i odgovornosti), kulturnu (poštivanje različitosti i doprinos miroljubivim kulturnim odnosima), socijalnu i ekonomsku (borba protiv siromaštva i marginalizacije, jačanje demokratske zajednice), europsku, globalnu (globalna zavisnost i solidarnost)“. (Prema Jurković, 2000.)

U *Kurikulumu građanskog odgoja i obrazovanja iz 2012. godine*, navedene su strukturne dimenzije građanske kompetencije u kontekstu razreda, škole i lokalne zajednice. Odgojno-obrazovni proces podijeljen je na četiri ciklusa: prvi ciklus (1.- 4. razred OŠ), drugi ciklus (5. i 6. razred OŠ), treći ciklus (7. i 8. razred OŠ) i četvrti ciklus (1. i 2. razred srednje škole). Ljudsko-pravna dimenzija u prvom odgojno-obrazovnom ciklusu uključuje: dostojanstvo osobe, ljudska prava, slobode i odgovornosti u sklopu razreda, škole i lokalne zajednice; ravnopravnost u odnosu na dob i spol te etničke, nacionalne, vjerske, rasne i druge razlike; općeprihvaćena pravila i pravne norme kao instrumenti zaštite prava učenika;

suzbijanje ponižavajućeg i nepoštenog ponašanja. Politička dimenzija obuhvaća: aktivno i odgovorno građanstvo kao temelj razvoja demokracije; demokratsko upravljanje razredom, školom i lokalnom zajednicom; sudjelovanje u demokratskom upravljanju (kandidiranje i izbor), te istraživanje i rješavanje problema razredne, školske i lokalne zajednice. Pod društvenu dimenziju navodi se: društvene komunikacijske vještine, upravljanje emocijama, upravljanje sukobima, timski rad, volontiranje i društvena solidarnost. U kulturološku dimenziju spada: razvoj osobnog, zavičajnog, većinskog i manjinskih nacionalnih identiteta te domovinskog identiteta, i interkulturalna osjetljivost i interkulturalni dijalog. Gospodarska dimenzija uključuje: odgovorno gospodarstvo, poduzetnost i poduzetništvo, pravo na učenje za konkurentnost na tržištu i zaštita potrošača. Naposljetku, ekološka dimenzija obuhvaća održivi razvoj i lokalnu zajednicu, racionalno i odgovorno trošenje prirodnih resursa, te odgovornost građana za održivi razvoj. (Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja, 2012, 18-19).

2.2. *Građanski odgoj i obrazovanje u svijetu*

Pojam ljudsko pravo nije postojalo oduvijek, pa tako ni građanski odgoj i obrazovanje. Prema Spajić-Vrkaš (2004) pojam ljudska prava koji se danas koristi, smišljen je tek nakon Drugog svjetskog rata. Ona ističe da prije, kada se i govorilo o pravima pojedinaca, to se odnosilo samo na određene ljudi, naravno, bijele muškarce posjednike. Žene i djeca nisu imala svoja prava koja su bila službeno (ili ikako drugačije) definirana. Prvi puta u povijesti, izrađen je dokument kojemu su navedena načela poštivanja ljudskih prava. Kada se danas govori o ljudskim pravima, i dalje je međunarodni standard određen dogovorom između zemalja članica Ujedinjenih naroda. Ujedinjeni narodi su međunarodna organizacija osnovana radi očuvanja svjetskog mira i sigurnosti, rješavanja ekonomskih, društvenih i političkih problema međunarodnom suradnjom te promicanjem poštovanja ljudskih prava. Osnovana je 1945. godine na sastanku u San Franciscu tijekom Drugog svjetskog rata.

Spajić-Vrkaš (2004) ističe dva ključna dokumenta koji određuju ljudska prava. To su Povelja Ujedinjenih naroda i Međunarodna povelja prava. Povelja Ujedinjenih naroda, kao jedan od najvažnijih, je pokrenula cijeli svijet da promišlja o ljudskim pravima kako više ne bi došlo do ratova i kako bi se osigurao svjetski mir. Međutim, autorica napominje da tada Povelja nije uspjela stvoriti pouzdan sustav zaštite prava zbog negodovanja tadašnjih velesila. (Prema Buergenthal, 2000.). Nakon objavljivanja Opće deklaracije o ljudskim pravima 1948. godine na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda nastala je i Međunarodna povelja prava. Opća deklaracija o ljudskim pravima sadrži 30 članaka o pravima svakog čovjeka, bez obzira na spol,

rasu, dob, boju kože, vjere i sl. Kako piše Spajić-Vrkaš (2004), taj dokument nije priznat odmah već se više desetaka godina borilo za njegovo priznanje. „Godine 1976., puno desetljeće nakon usvajanja, na snagu su stupila dva pravno obvezujuća sporazuma: *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* i *Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima*, koji s *Općom deklaracijom o ljudskim pravima* čine tzv. *Međunarodnu povelju prava*.“ (Spajić-Vrkaš, 2004, 44)

Kroz povijest su se godinama, u svim dijelovima svijeta, stvarale ideje o zaštiti ljudskih prava, pogotovo u skupina koje nisu donedavno imale sva prava. Kako se mijenjao svijet, tako su pojedinci ili grupe ljudi s različitim interesima, znanjem i vještinama stvarali teorije kojima pokušavaju objasniti što su to i koja su to ljudska prava, te kako ih zaštititi. „Ta je raznolikost jedan od najvećih izazova suvremenoj politici ljudskih prava, njihovu pravnom normiranju i primjeni.“ (Spajić-Vrkaš, 2004, 24) Nakon opisivanja različitih teorijskih izvora ljudskih prava, autorica zaključuje da „dosadašnji razvoj ljudskih prava potvrđuje da su gotovo sve zemlje svijeta, bez obzira na brojne razlike među njima, prihvatile načela ljudskih prava kao opće vrednote čovječanstva, čime su potvrdile da ljudska prava nisu u suprotnosti s njihovim filozofskim, etičkim i religijskim tradicijama.“ (Spajić-Vrkaš, 2004, 32). Nadalje ističe da to ipak ne znači da se u svim dijelovima svijeta jednako primjenjuju ljudska prava.

Kako su nastale različite teorije o ljudskim pravima i građanstvu, tako je nastao velik broj obrazovnih programa. Spajić-Vrkaš (2004) navodi mnoge uzroke tome, među kojima su: opadanjem povjerenja građana u demokratske institucije, nezainteresiranošću mladih za političke procese, masovnim migracijama, globalizacijom, porastom nasilja itd. Dalje ističe da se u različitim zemljama uvode različiti programi, pod različitim nazivima: obrazovanje za ljudska prava i slobode, građansko obrazovanje, pravna pismenost, obrazovanje za mir i nenasilje, poštivanje različitosti, očuvanje okoliša i održivi razvoj. „Iako svaki od programa ima svoje posebne ciljeve, njima se u većoj ili manjoj mjeri promiče i ideja ljudskog dostojanstva, ljudskih prava i sloboda, jednakosti i odgovornosti.“ (Spajić-Vrkaš, 2004,163)

Različite države imaju i različito organiziran sustav obrazovanja, pa tako i građanski odgoj i obrazovanje. One imaju drugačije ciljeve i po njima kreiraju sadržaj koji se poučava u školi, primjenjuju se različiti oblici poučavanja, metode i oblici rada, te se sve prilagođava. Kada je u pitanju građanski odgoj i obrazovanje u školama, većina zemalja ima na neki način uvedene programe. Prema Pažur (2022.) u skoro svim europskim zemljama nacionalni kurikulumi sadrže ishode povezane s aktivnim djelovanjem, kritičkim razmišljanjem i suradničkim učenjem. I dalje su vidljive razlike u načinu provođenja GOO-a u školama.

„Gotovo polovica zemalja i dalje nema propise ili preporuke o razvoju građanske kompetencije kod budućih učitelja.“ (Pažur, 2022, 5). U dokumentu *Komparativna analiza institucionalizacije građanskog odgoja i obrazovanja: u Hrvatskoj, Austriji, Francuskoj i Njemačkoj*, Pažur (2022) ističe da se većina sadržaja i ciljeva u kurikulumima ovih zemalja poklapa zahvaljujući dokumentima Vijeća Europe. Ipak, postoje neke razlike u provedbi sadržaja GOO-a. Za razliku od Hrvatske, Austrija, Njemačka i Francuska imaju razvijen program izvannastavnih aktivnosti GOO-a, pa čak i školske predmete koji sadrže ishode GOO-a. U Hrvatskoj se GOO i dalje provodi kao međupredmetna tema u većini škola, dok neke imaju samoinicijativno pokrenute programe GOO-a kao izvannastavne aktivnosti (npr. Rijeka i Osijek). Kada je u pitanju vrednovanje kvalitete provedbe GOO-a u školama, Hrvatska i Austrija imaju navedene opće smjernice na nacionalnoj razini, dok Francuska ima i opće i posebne preporuke o vrednovanju provedbe. U Njemačkoj ne postoje javno preporučene upute za vrednovanje provedbe GOO-a. Pažur (2022) zaključuje da se iz analize može uočiti da sve zemlje prepoznaju važnost provedbe GOO-a i u razvijanju određenih vještina i sposobnosti kod učenika kako bi postali aktivni i odgovorni građani. „Međutim, prisjećajući se da demokratizacija odgojno-obrazovnog sustava podrazumijeva demokratizaciju obrazovnih aktivnosti, sadržaja obrazovanja te izvannastavnih aktivnosti učenika (Bondarenko i Kozulin, 2006), rezultati analize sugeriraju zaključak kako Francuska, Njemačka i Austrija u odnosu na Hrvatsku, pristupaju 'razvoju demokracije' i pritom građanske kompetencije, značajno usmjerenije, više holistički i planski.“ (Pažur, 2022, 21)

2.3. Građanski odgoj i obrazovanje u Republici Hrvatskoj

U Hrvatskoj se građanski odgoj prvi puta pokušao uvesti 1999. godine, kada je donesen *Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo*. One škole koje su htjele, provodile su program pod imenom *Projekt građanin*. U priručniku, kojeg je Agencija za odgoj i obrazovanje preuzela od Američkog centra za obrazovanje, navedeni su ciljevi programa: „pružanje znanja i vještina potrebnih za učinkovito sudjelovanje; pružanje praktičnog iskustva oblikovanog tako da potiče osjećaj stručnosti i učinkovitosti; razvijanje svjesnosti o važnosti građanskog djelovanja.“ (Projekt građanin, 2007, 7) Pažur (2017b) navodi da je taj oblik provođenja sadržaja GOO bio temeljni oblik takvog obrazovanja u hrvatskim školama sve do 2010. godine te da u svega tri donesena strateška dokumenta, niti jedan nije detaljno obradio način uvođenja GOO u obrazovni sustav, no naglašavaju važnost tih sadržaja. U to se vrijeme također javlja zainteresiranost javnosti za uvođenje GOO, te se 2009. godine

organizirala GOOD Inicijativa – Inicijativa za sustavno i kvalitetno uvođenje odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo u odgojno-obrazovni sustav.⁵

Nakon 2010. godine započinje drugo razdoblje razvoja i uvođenja GOO u obrazovanje. Tada se prvi puta uvodi pojam građanske kompetencije na popis osam temeljnih kompetencija koje bi učenici trebali razviti. Time su pokrenuli razvoj novih dokumenata koji su uključivali građansku kompetenciju, te je donesen *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*. U isto vrijeme, Vlada Republike Hrvatske donosi *Odluku o osnivanju i zadaćama Nacionalnog odbora za odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo*. „Tom odlukom Nacionalni odbor za odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo promiče GOO na svim razinama, od predškolskog odgoja i obrazovanja do sustava visokog obrazovanja, i u svim oblicima, od formalnog do neformalnog obrazovanja. Zadaća je Nacionalnog odbora za odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo praćenje provedbe svih nacionalnih programa, strategija i planova koji se odnose na GOO.“ (Pažur, 2017b, 609). Godine 2012. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta donosi *Odluku o eksperimentalnoj provedbi i praćenju provedbe Kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja u dvanaest osnovnih i srednjih škola, u 2012./2013.i 2013./2014. školskoj godini*. U sljedećih nekoliko godina donose se različiti dokumenti i odluke o uvođenju GOO u škole, no nakon nekoliko neuspjelih pokušaja Stručno povjerenstvo za pripremu provedbe Građanskog odgoja i obrazovanja u školskoj godini 2014./2015. prestaje djelovati bez službenog objašnjenja. Pažur (2017b) navodi kako je to bio i završetak ovog drugog razdoblja u kojemu se aktivno radilo na uvođenju GOO u odgojno-obrazovni sustav.

Godine 2015. započinje treće razdoblje, prema Pažur (2017b), kada NCVVO postaje dio međunarodnog istraživanja – ICCS (International Children's Continance Society). „ICCS je komparativni istraživački program Međunarodnog udruženja za vrednovanje obrazovnih postignuća IEA (International Association for the evaluation of Educational Achievement).Osmišljen je kako bi se u različitim zemljama istražili na koje su načine mladi ljudi spremni preuzeti ulogu građana u 21. stoljeću.“ (Pažur, 2017b, 612). Najprije je provedeno probno istraživanje, a zatim i glavno istraživanje 2016. godine. U ovom razdoblju provedena su mnoga istraživanja koja nas dovode do zaključka da su upravo sadržaji GOO ključni u razvoju demokratskog društva.

⁵ <http://goo.hr/good-inicijativa/polazista/> Posjećeno 7. kolovoza 2022.

Krajem 2017. godine MZOS donosi prijedlog kurikuluma međupredmetne teme građanski odgoj i obrazovanje. Nakon javne rasprave predstavljaju dokument u kojemu se opisuju ciljevi učenja i poučavanja GOO, domene, očekivanja po ciklusima i domenama, te vrednovanje u međupredmetnoj temi GOO.

Škola za život je naziv eksperimentalnog programa koji je uveden školske 2018./2019. godine u neke hrvatske osnovne i srednje škole. Nositelj programa je Ministarstvo znanosti i obrazovanja, a broj škola koje su sudjelovale u eksperimentu je 74, što je 5% svih škola u Republici Hrvatskoj. Ciljevi reforme proizlaze iz Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije i mnogih programskih dokumenata Europske unije (ET2020)⁶. Prema Karajić i sur. (2019) navedena su tri glavna cilja: pristup koji se temelji na odgojno-obrazovnim ishodima orijentirani na rješavanje problema i kritičko mišljenje (u predmetnim kurikulumima i u međupredmetnim temama), motivirajuća i uključujuća okolina iz koje proizlazi zadovoljan i kreativan učenik, te motivirani nastavnici koji prihvaćaju i odgovorno koriste svoja znanja i vještine. Osim ciljeva, doneseni su kurikulumi za pojedine predmete, ali i za međupredmetne teme. Međupredmetne teme su: Građanski odgoj i obrazovanje, Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije, Održivi razvoj, Osobni i socijalni razvoj, Poduzetništvo, Učiti kako učiti i Zdravlje.

Nacionalni kurikulum je službeni dokument u obrazovanju u Hrvatskoj te ga donosi Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Baranović (2015) opisuje da se pojam kurikulum koristi u školstvu kako bi se istaknuo taj čin putovanja, tijekom nekog puta do postizanja nekog cilja - obrazovanja. „Ovakvo značenje kurikuluma izražava i većina njegovih definicija u suvremenim teorijama kurikuluma koje su određenje pojma kurikulum proširile od njegovog tradicionalnog ograničavanja na sadržaj školskog obrazovanja na postupke razvoja kurikuluma, njegove primjene i vrednovanja.“ (Baranović, 2015, str).

Građanski odgoj i obrazovanje se u trenutnom Nacionalnom kurikulumu pojavljuje kao međupredmetna tema, a ne kao predmet. Međupredmetne teme ostvaruju se međusobnim povezivanjem odgojno-obrazovnih područja i nastavnih tema svih nastavnih predmeta⁷. U službenom se dokumentu navodi: „Građanski odgoj i obrazovanje međupredmetna je tema čija

⁶ Priprema, praćenje i evaluacija eksperimentalnog programa cjelovite kurikularne reforme „Škola za život“ <https://skolazazivot.hr/priprema-pracenje-i-evaluacija-eksperimentalnog-programa-cjelovite-kurikularne-reforme-skola-za-zivot/>, posjećeno 20. rujna 2022.

⁷ Međupredmetne teme <https://skolazazivot.hr/medupredmetne-teme/>, posjećeno 16. rujna 2022.

je svrha osposobiti i osnažiti učenike za aktivno i učinkovito obavljanje građanske uloge⁸. Navedeni su ciljevi učenja i poučavanja: razvijati građansku kompetenciju kod učenika, usvojiti znanja o ljudskim pravima, promicati vrijednosti ljudskih prava i razvijati Ustavom propisane temeljne vrijednosti – slobodu, jednakost, etičnost, moral, obiteljske vrijednosti i vrijednosti braka i druge. Struktura kurikuluma sadrži tri domene, to su domene ljudska prava, demokracija i društvena zajednica. (Nacionalni kurikulum GOO-a).

Domović (2015) navodi sedam tipova kurikuluma: „preporučeni, službeni, izvedeni, podupirući, izmjereni, naučeni i skriveni kurikulum.“ Iz toga možemo iščitati da kurikulum nije samo jedan dokument, već se u obzir uzimaju i iskustva učitelja, učenika, te samog školskog sustava. Skriveni kurikulum se odnosi na onu dimenziju obrazovanja koja nije službeno napisana, već kada učenici nesvjesno uče kroz iskustvo. Nikičić i Komesarović (2021) osvrću se na razna istraživanja u Hrvatskoj o GOO u školama, ističu da skriveni kurikulum ima značajnu ulogu u svim obrazovnim institucijama te da se nedovoljno istražuje na koji je način GOO uveden, tj. je li uveden na prikladan način s obzirom na svrhu samog sadržaja. Predlažu da se stvori bolja podloga za daljnja istraživanja perspektive utjecaja za provođenje GOO-a.

2.4. Istraživanja provedena u području GOO-a u Republici Hrvatskoj

U Hrvatskoj su provedena brojna istraživanja o građanskom odgoju i obrazovanju. Teme su različite: mišljenje opće populacije o provedbi GOO-a, mišljenje djece i mladih o GOO-u, istraživanje političke pismenosti mladih osoba u srednjoj školi, te općenite provedbe različitih eksperimentalnih programa i projekata u hrvatskim školama.

Godine 2015. objavljeno je *Istraživanje percepcije i stavova ispitanika o građanstvu*. Istraživanje je izradila Anja Gvozdanović uz GOOD inicijativu i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. Uzorak čini 1000 osoba opće populacije Republike Hrvatske, a podaci su bili prikupljeni putem upitnika s pitanjima zatvorenog tipa. Cilj istraživanja bio je utvrditi političke stavove i obrasce ponašanja građana, te objasniti povezanost djelovanja i sociodemografskim karakteristikama. Ispitanici su trebali razmisliti o značajkama koje čine dobrog građana, njihovim odgovornostima, o važnosti zaštite prava, sudjeluju li u političkim aktivnostima, o vlastitim kompetencijama i utjecaju na političku situaciju, općenito vjeruju li vlastima i javnim službama, o korupciji, stanju demokracije i sl. Rezultati istraživanja pokazali su da građani smatraju da je najveća značajka dobrog građana poštivati zakone i pravila, a

⁸ Kurikulum međupredmetne teme GOO https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_217.html, posjećeno 6. kolovoza 2022.

najmanja ta da treba aktivno sudjelovati u društvenim ili političkim udrugama. Stavovi o pravima prikazuju da većina misli da su zdravstvena zaštita i standard dovoljan za život najvažnija građanska prava. Većina ispitanika ne sudjeluje u političkim aktivnostima, osim glasovanja ili potpisivanja peticija. Ipak, većina smatra da, bez obzira na sudjelovanje, razumiju političku situaciju. Razlika postoji između onih ispitanika koji žive u gradovima i onih koji žive na ruralnim područjima. Građani koji žive u gradu imaju veću sklonost sudjelovati u političkim aktivnostima te imaju više socijalnog povjerenja, dok građani iz ruralnih područja naglašavaju važnost građanske odgovornosti i češće su članovi vjerskih organizacija.

Istraživanje UNICEF-a iz 2010. godine, prikazuje stavove i mišljenja djece i mladih u Hrvatskoj. U nešto više od 200 stranica, autorice Mirela Miharija i Branka Kuridža, opisuju rezultate istraživanja provedenih u osnovnim i srednjim školama u Hrvatskoj. Ispitano je 503 učenika 2. i 3. razreda osnovne škole, te 503 učenika 2. i 3. razreda srednje škole. Teme istraživanja su slobodno vrijeme i mediji, svakodnevni život, dom i društvo, škola, te koliko djeca i mladi poznaju prava djeteta. Jedan od ciljeva istraživanja bio je utvrditi koliko su djeca i mladi informirani o svojim pravima. U zaključku, autorice navode da djeca i mladi smatraju da se njihovo mišljenje nedovoljno uzima u obzir kada je riječ o lokalnoj zajednici, nemaju s kime razgovarati o problemima i potrebama u školi, da u medijima nedostaje pozitivnih primjera vezanih uz život mladih te da bi trebalo više promovirati neke organizirane aktivnosti za djecu i mlade.

Godine 2014. objavljen je znanstveni rad na temu *Pripremljenost budućih učitelja primarnog obrazovanja za nastavu Građanskog odgoja i obrazovanja* u kojemu autorice Anita Grubišić i Višnja Rajić prikazale rezultate istraživanja o pripremljenosti budućih učitelja za provođenje GOO-a u primarnom obrazovanju. U istraživanju je sudjelovalo 137 studenata druge i pete godine Učiteljskog fakulteta u Zagrebu. Istraživanje se sastojalo od anonimnog upitnika u kojemu su bila pitanja općenito o poznavanju GOO-a, o ciljevima i svrsi, o metodama rada, provođenju aktivnosti u nastavi, prevenciji diskriminacije i sl. temama. Na temelju rezultata, autorice zaključuju da nadležna tijela u Hrvatskoj i dalje ne posvećuju pažnju provedbi GOO-a u nastavu, pogotovo kad je u pitanju visokoškolsko obrazovanje za učitelje primarnog obrazovanja koji bi jednoga dana trebali provoditi GOO i sami. (Grubišić i Rajić, 2014),

Jedan od ključnih aspekata građanskog odgoja i obrazovanja je politička pismenost. Prema Čulum Ilić i Androić (2020) politička pismenost je skup dimenzija političke kompetencije koja uključuje znanja, vještine, stavove, vrijednosti i obrasce ponašanja. Te

dimenzije ključne su za građansku participaciju u zajednici. Poznavanje trenutne političke situacije, važnih povijesnih događaja, kako funkcioniraju određene državne institucije i sposobnost kritičkog promišljanja o svemu tome važne su za uspješno i održivo demokratsko društvo. Prvo istraživanje političke pismenosti mladih u Hrvatskoj provedeno je 2010., a zatim i 2015. Najnovije istraživanje istog problema provedeno je u ožujku 2021. godine, u 67 završnih razredu iz 59 srednjih škola diljem Hrvatske. Većina elemenata su u skladu s istraživanjima provedenim u prijašnjim godinama tako da rezultati budu što vjernije prikazani. Jedina razlika u novom istraživanju jest prilagodba nekih elemenata zbog pandemije bolesti COVID-19. Teme koje su se istraživale podijeljene su u nekoliko kategorija: političko znanje i informiranost, socio-politički stavovi i vrijednosti i školski program, participacija i informiranje. Rezultati istraživanja pokazali su da je općenito političko znanje mladih na niskoj razini, što se poklapa i rezultatima prijašnjih godina istraživanja. Element u kojem je došlo do pada jest u kategoriji poznavanja ključnih pojmova i ustavno-političkog poretka, dok je politička informiranost porasla. Rezultati su niski i u razini sudjelovanja u političkim aktivnostima, isto kao i u razini povjerenja prema institucijama. Socio-politički stavovi jesu demokratičniji od onih rezultata iz 2015. godine, te je primijećen napredak u toleranciji prema osobama homoseksualne orijentacije. Autori istraživanja zaključuju da je vrsta srednjoškolskog programa i dalje ključna u političkom znanju i informiranosti, te da nema vidljivog pomaka u razvoju provedbe GOO-a u školama u Hrvatskoj. (Baketa i sur., 2021)

Nakon eksperimentalne provedbe kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja u školskoj godini 2012./2013. i 2013./2014., načinjen je izvještaj *(Ne)moć građanskog odgoja i obrazovanja*. Izvještaj je izradila prof. dr. sc. Vedrana Spajić-Vrkaš uz suradnike te je objavljen 2015. godine pri Nacionalnom centru za vanjsko vrednovanje obrazovanja. Svrha praćenja i vrednovanja provedbe Kurikuluma GOO-a (KGOO) bila je stvoriti ishode za usavršavanje konceptualnih i teorijskih polazišta, koncepata i sadržaja Kurikuluma, te vidjeti kako se način provedbe prilagođava potrebama djece i mladih za život u demokratskom društvu. Zadaci praćenja i vrednovanja podijeljeni su na dva dijela: Prva godina provedbe – ona uključuje provjeru primjerenosti kurikuluma, ishode i postignuća u svakom ciklusu, provjeriti relevantnost i učinkovitost pojedinih modela provedbe kurikuluma, prepoznati elemente koji olakšavaju ili otežavaju provedbu, odrediti primjerenost pristupa i izraditi primjerenost instrumenata za praćenje i vrednovanje provedbe, te izrada izvještaja o praćenju i vrednovanju prve godine provedenog kurikuluma. Za drugu godinu provedbe zadano je: definirati koje su škole uspješne, a koje manje uspješne u provedbi eksperimentalnog KGOO-a, provesti izmjene

i dopune u skladu s rezultatima vrednovanja, izraditi smjernice za uspješno provođenje, te izraditi izvještaj o praćenju i vrednovanju druge godine provedbe. Za provedbu istraživanja, korišteni su anketni upitnici za ispitivanje početnog stanja, predlošci za vođenje intervjua s učenicima, učiteljima i ravnateljima, te anketni upitnici za ispitivanje završnog stanja. Na temelju prikupljenih podataka, autorica iznosi nekoliko zaključaka. Prvo jest da na početku ispitivanja početnog stanja, većina učitelja nije bilo informirano s niti jednom odrednicom KGOO-a, a na kraju školske godine ih je tek polovica bila sigurna u svoje razumijevanje ciljeve, polazišta i modele provedbe. Jedan od elemenata kurikuluma u koji učitelji nisu razumjeli je vrednovanje postignuća učenika, no autor ističe da je to namjerno bilo izostavljeno za dopunu nakon cjelovite provedbe. Što se tiče sadržaja kurikuluma, većina učitelja je zadovoljno ciljevima i svrsi, smatraju da je primjeren dobi učenika te da je svojim opširnim sadržajem o ljudskim pravima i demokratskom građanstvu učinkovit za provedbu. Nakon mišljenja učitelja, autorica navodi prijedloge za unaprjeđenje kurikuluma i nastave GOO-a: ohrabrivanje učitelja odgovarajućim poticajima, priznanjima, pripremom nastavnih materijala te poboljšanje komunikacije između učitelja, roditelja, stručnjaka i organizacijama civilnog društva. (Spajić-Vrkaš i sur., 2015)

U knjizi *Rekonstrukcija građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj: koncept, institucije i prakse*, autorica Pažur i suradnici opisuju istraživanje u sklopu projekta „Praćenje provedbe građanskog odgoja i obrazovanja u hrvatskom odgojno-obrazovnom sustavu“. Knjiga u kojoj se nalazi izvještaj istraživanja objavljena je 2016. godine, a cilj je bio proširiti znanje o provedbi GOO-a u hrvatskim školama te na temelju dobivenih podataka izraditi preporuke za poboljšanje procesa provedbe. Istraživanje je izvršeno u školskoj godini 2014./2015. te je u istraživanju provedbe GOO-a sudjelovalo 40 škola u kojima se GOO provodio kao izborni predmet ili kao međupredmetna tema. Osim provedbe same GOO-a u nastavi, istraženi su pravni okviri i djelovanje nadležnih javnih institucija u provedbi GOO-a, te mišljenje stručnjaka sudionika o provedbi GOO-a. Nakon analize podataka, autori zaključuju na „postojanje brojnih i međusobno povezanih prepreka učinkovitoj pripremi djece i mladih za aktivno i odgovorno građanstvo, među kojima sljedeće imaju dalekosežne posljedice: nedovoljno razrađen normativni okvir za određenje GOO-a i njegovo uvođenje u škole, nedovoljna teorijska utemeljenost i nejasnoća koncepta GOO-a, nedostatak političke volje da se GOO uvede u odgojno-obrazovni sustav, monopoliziranje sustava stručnog usavršavanja djelatnika u odgoju i obrazovanju, te nepostojanje sustava praćenja i vrednovanja provedbe GOO-a.“ (Pažur, 2016, 132).

3. PREGLED EDUKATIVNIH MATERIJALA ZA GRAĐANSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

Uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja, ili bilo kojeg drugog predmeta ili međupredmetne teme u nastavu, ne bi bilo moguće bez odgovarajućih priručnika, literature i provedenih primjera koje je netko već isprobao u praksi. Na internetu postoji mnoštvo stranica i izvora iz kojih se mogu uzeti već gotovi materijali za nastavu GOO, ili se može skupiti nekoliko ideja i prilagoditi ih određenom razredu ili sposobnostima učenika. To su priručnici i dokumenti koji su stvarani od strane stručnjaka, za koje je uloženo mnogo truda kako bi što bolje prenijeli znanje koje će pomoći ostalim učiteljima i nastavnicima. Što se tiče priručnika striktno za GOO, mogu se pronaći sadržaji iz svih dimenzija GOO, pa tako i oni općeniti priručnici koji tek uvode učitelje i nastavnike u svijet građanskog odgoja i obrazovanja. Postoje priručnici koji su napravljeni posebno za predškolski odgoj, za osnovnoškolsko obrazovanje, pa i za srednje škole. Naravno, u svakom od tih priručnika sadržaj koji se obrađuje je smišljen za određen uzrast učenika te prilagođen interesima učenika, ali i učitelja ili nastavnika.

Nakon prikaza teorijske podloge ljudskih prava i odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo, napravljena je analiza edukativnih materijala u poučavanju građanskog odgoja i obrazovanja u osnovnim školama. Analiza uključuje sljedeće elemente:

- sadržaj priručnika – ciljevi provedbe sadržaja, tematske cjeline, namjena priručnika (učitelji, učenici, roditelji, građanstvo) (**Tablica 1**);
- dimenzije GOO-a koje su obuhvaćene u priručniku – društvena, ljudsko-pravna, politička, kulturalna, gospodarska, ekološka (**Tablica 2**);
- način na koji je sadržaj proveden – pristup provedbe sadržaja, metode i tehnike provedbe, obilježja učitelja i učenika (**Tablica 3**);
- vrednovanje kvalitete provedbe sadržaja – funkcije, instrumenti, metode (**Tablica 4**).

3.1. *Sadržaj edukativnih materijala za provedbu GOO-a*

U svom priručniku, Spajić-Vrkaš (2004, 149) opisuje da su „temeljni kriteriji za analizu sadržaja edukativnih materijala oni opći ciljevi koji se ostvaraju provedbom sadržaja.“ Oni su podijeljeni na: znanja i vještine, vrijednosti i stavove te ponašanje. Znanja i vještine uključuju shvaćanje temeljnih izraza te njihovog odnosa u skladu sa sadržajem, kao i razvoj intelektualnih i socijalnih vještina. Vrijednosti i stavovi uključuju prihvaćanje novih znanja kao svojih

osobnih vrijednosti i oblikovanje stavova u skladu s njima. U kategoriju ponašanja ubrajaju se: „djelovanje u skladu s prihvaćenim vrijednostima i iskazanim stavovima.“ U **Tablici 1** prikazana je analiza sadržaja edukativnih materijala u provedbi GOO-a.

U priručniku *Poučavati prava i slobode (2004)* autorice Vedrane Spajić-Vrkaš i suradnika možemo pronaći sve navedene ciljeve. Unutar više od 450 stranica, autorica Spajić-Vrkaš opisuje povijest i razvoj ljudskih prava, o obrazovanju kao temeljnom ljudskom pravu, koji su to dokumenti ključni u zaštiti ljudskih prava, te o obrazovanju za ljudska prava u Hrvatskoj. U drugom dijelu knjige, Spajić-Vrkaš i suradnici prikazuju aktivnosti koje učitelji mogu koristiti u nastavi kako bi poučavali GOO. Na sličan je način koncipiran i *Kompas: Priručnik o odgoju i obrazovanju mladih za ljudska prava (2006)*. Priručnik sadrži teorijski dio i dio s praktičnim aktivnostima i metodama poučavanja o ljudskim pravima. Još jedan priručnik sa svim ciljevima jest *Znam, razmišljam, sudjelujem – Priručnik za nastavnike (2014)*. U svoja tri poglavlja odgovara na pitanja: „Što?“, „Kako?“, i „S kim?“. U tim poglavljima opisuju se ključni pojmovi, metode poučavanja, te upute i savjeti za uspješnije uvođenje GOO-a u nastavu. U priručniku *Odgoj za građanstvo, odgoj za život: Priručnik aktivnih metoda za GOO s primjerima dobre prakse (2017)* povezane su nastava GOO i dramska pedagogija. Priručnik se opet dijeli na teorijski dio i na praktični dio te su svi ciljevi obuhvaćeni, posebno razvijanje različitih vještina i sposobnosti vezanih uz obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo. Zadnji takav priručnik je *Što je interkulturalno obrazovanje?(2016)*. Ono je koncipiran da svaka cjelina ima temu koja se teorijski podupire, a zatim se predstavljaju primjeri aktivnosti. Svi opći ciljevi su zastupljeni: Znanja i vještine, vrijednosti i stavovi, te ponašanje.

Priručnik *Učenik građanin (2017)* sadrži opće ciljeve obrazovanja za ljudska prava, no nije napisan u dva ili više dijelova (teorijska i praktična), već se pojedinačno navode praktične aktivnosti kojima se razvijaju različita znanja i vještine, kao što su razvoj kritičkog mišljenja, rješavanje problema, nenasilnog rješavanja sukoba, sudjelovanja u timskom radu i sl. Sličan priručnik je nastao i uz potporu Good inicijative *Prema demokratskoj školi (2017)*, no razlika je u namijeni priručnika. Dok je *Učenik građanin* prvenstveno namijenjen učiteljima i učenicima, priručnik *Prema demokratskoj školi* sadrži prijedloge kako unaprijediti djelovanje u školi i demokratizirati ju. Može se zaključiti da je priručnik namijenjen ravnateljima, učiteljima i stručnim suradnicima. Sličan priručnik *Učeniku građaninu* je i *GOO u Osijeku – zbirka naše male prakse (2021)*. Priručnik sadrži primjere aktivnosti koje su smislili učitelji i opisali te sastavili na jednom mjestu. Sadržaj priručnika obuhvaća sve opće ciljeve provedbe

sadržaja GOO, sastavljen je tako da je u svakoj aktivnosti navedeno mnoštvo informacija za lakše provođenje, pa tako i definicije i pojmove koji se obrađuju. Priručnik naziva *Priručnik: Program za prevenciju vršnjačkog nasilja* opisuje provođenje istoimenog Programa te kako su ga osmislili. U sedam navedenih koraka, detaljno su opisane upute kako provesti program i dostići titulu škole bez nasilja.

Priručnik u kojemu nisu ostvareni svi opći ciljevi je *Modul: Zakon u razredu – prema kulturi vladavine prava i demokracije (2012)* pomoću kojeg se u razred uvodi simulacija suđenja. Ciljevi navedeni u priručniku su: pružiti potporu razvijanju samopouzdanja, sigurnog nastupa, vještine govorenja, kritičkog razmišljanja i timskog rada; učenicima omogućiti bolje razumijevanje pravosudnog sustava u Hrvatskoj; osigurati praktično iskustvo izvan sudnice i u sudnici itd. Još jedan tematski priručnik, *Obrazovanje protiv korupcije (2012)*, ima desetak opisanih nastavnih jedinica o borbi protiv korupcije povezanih s različitim predmetima (kako upoznati učenike s pojmom korupcije i kako se boriti protiv korupcije). On sadrži većinu općih ciljeva, te se one uglavnom temelje na razvoju znanja i vještina, oblikovanja stavova te djelovanju u skladu s iskazanim stavovima.

Priručnik koji je drugačiji od ostalih je *Nenasilna komunikacija: Jezik života (2006)*. On sadrži sve opće ciljeve, no razlikuje se po stilu pisanja. Autor prenosi sadržaj kroz vlastita iskustva, te nije namijenjen za provođenje u razredu. Uvršten je u analizu jer sadrži mnoštvo vježbi povezanih uz emocije, osjećaje i komunikaciju koji bi zasigurno bili od pomoći u razredu. Sličan priručnik koji je također drugačiji od ostalih je *Metode i tehnike (oblici) za razvoj suradničkog učenja i kritičkog mišljenja*. To je zapravo brošura koja nije službeno izdana pod nekim nakladnikom, već je autorica na temelju svog iskustva u nastavi napravila kratak priručnik koji sadrži objašnjenja što je to suradničko učenje, kako ga provesti i uz koje aktivnosti. Priručnik sadrži samo dio općih ciljeva - znanja i vještine.

Uz navedene priručnike, u analizu su uključena i dva priručnika kojima je cilj kroz lokalne i školske projekte i djelovanje zajednice učiniti svijet boljim mjestom. Prvi takav priručnik je *Činimo dobro zajedno: 101 jednostavan i važan projekt rada za opće dobro za obitelji, škole i zajednice (2014)*. Autori na početku knjige opisuju zašto i kako uspješno provoditi obiteljske projekte rada za opće dobro. Može se zaključiti da su svi opći ciljevi uključeni u priručnik, jer sadrži i objašnjava ključne pojmove, razloge, upute za djelovanje, koje onda na kraju dovode do prihvaćanja novih vrijednosti i oblikovanje stavova. Drugi priručnik je *Knjiga dobrih ideja – školski projekti za razvoj kulture mira, suradnje i zajedništva (2015)*. Ovaj priručnik je koncipiran na drugačiji način – on predstavlja već provedene projekte

u određenim školama sa samoprocjenom učitelja koji su proveli projekte tako da svi koji žele provesti taj projekt mogu pročitati što se može/treba prilagoditi.

Najčešće tematske cjeline u obrazovanju za prava su: opća prava i temeljne slobode, prava posebnih grupa, općeljudske vrednote, globalni problemi i međunarodni instrumenti. Priručnici koji obuhvaćaju sve tematske cjeline su: *Poučavati prava i slobode, Kompas, Znam, razmišljam, sudjelujem i Odgoj za građanstvo, odgoj za život*. One su uglavnom namijenjene učiteljima kako bi se teorijski i praktično pripremili za provedbu sadržaja koji se nalazi u priručnicima. Ostali priručnici sadrže samo neke od tema. Na primjer, *Obrazovanje protiv korupcije* obuhvaća uglavnom globalne probleme koji se tiču korupcije i borbe protiv korupcije. Tematsku cjelinu općeljudskih vrednota obuhvaća priručnik *Nenasilna komunikacija: Jezik života*. Priručnik *Modul: Zakon u razredu* sadrži teme koje obuhvaćaju cjeline opća prava i temeljne slobode i općeljudske vrednote. *Činimo dobro zajedno: 101 jednostavan i važan projekt rada za opće dobro za obitelji, škole i zajednice* obuhvaća 12 poglavlja organiziranih oko globalnih problema i općeljudskih vrednota. Iste tematske cjeline obuhvaća, uz opća prava i temeljne slobode, i priručnici *Učenik građanin* i *Prema građanskoj školi*.

Još jedan element po kojemu se razlikuju navedeni priručnici jest namjena priručnika. Priručnik može biti napisan za učitelja ili školu koja provodi sadržaj GOO-a, učenike koji uče sadržaj i roditelji koji su uključeni u proces, te može biti namijenjen građanstvu, nevezano za školu. Priručnici koji su namijenjeni baš učiteljima su *Poučavati prava i slobode; Kompas; Znam, razmišljam, sudjelujem; Odgoj za građanstvo, odgoj za život; GOO u Osijeku – Zbirka naše male prakse; Metode i tehnike (oblici) za razvoj suradničkog učenja i kritičkog mišljenja; Obrazovanje protiv korupcije* i *Modul: Zakon u razredu*. Priručnici koje svi mogu koristiti da bi proširili svoje znanje ili dobili ideju o različitim aktivnostima su *Nenasilna komunikacija: Jezik života; Činimo dobro zajedno: 101 jednostavan i važan projekt rada za opće dobro za obitelji, škole i zajednice; Knjiga dobrih ideja – školski projekti za razvoj kulture mira, suradnje i zajedništva; te Priručnik: Program za prevenciju vršnjačkog nasilja, za sigurno i poticajno okruženje u školama*. Priručnik koji je napisan baš za učenike da ga koriste na nastavi jest *Učenik građanin*, dok priručnik *Prema demokratskoj školi* namijenjen za ravnatelje i zaposlenike škola.

EDUKATIVNI MATERIJAL	SADRŽAJ EDUKATIVNIH MATERIJALA
<p>Poučavati prava i slobode: priručnik za učitelje osnovne škole – Vedrana Spajić-Vrkaš i sur., 2004., Zagreb.</p>	<p>Vrlo opširan priručnik napisan u dva dijela. U prvom dijelu je napisano Preopćenito o ljudskim pravima, namijenjen svima koje taj sadržaj zanima, dok je drugi dio prikaz različitih nastavnih aktivnosti koje su podijeljene u četiri kategorije, te je namijenjen učiteljima razredne nastave.</p> <p>Prvi dio: Uvod u ljudska prava i obrazovanje za ljudska prava;</p> <p>Drugi dio: Program obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi.</p>
<p>Kompas: Priručnik o odgoju i obrazovanju mladih za ljudska prava – Patricia Brander i sur. (2001.), 2006., Crna Gora.</p>	<p>Sadržaj ovog priručnika podijeljen je u nekoliko poglavlja:</p> <p>Prvo poglavlje – odgoj i obrazovanje za ljudska prava i kratki vodič za korištenje priručnika.</p> <p>Drugo poglavlje – praktične aktivnosti i metode poučavanja o ljudskim pravima.</p> <p>Treće poglavlje – provođenje aktivnosti.</p> <p>Četvrto poglavlje – dodatne informacije o ljudskim pravima.</p> <p>Peto poglavlje – dodatne informacije o globalnim temama.</p> <p>Prilozi – sadrže međunarodne pravne instrumente za zaštitu ljudskih prava i evaluacijski formular.</p>
<p>Nenasilna komunikacija: Jezik života - Marshall B. Rosenberg, 2006., Centar za mir, nenasilje i ljudska prava: Osijek</p>	<p>Ovaj priručnik napisan je u opuštenijem stilu od prethodnog te sadrži mnoštvo osobnih primjera i situacija iz života autora. Predstavlja što je to nenasilna komunikacija te prikazuje mnoštvo aktivnosti i objašnjenja koji su vezani uz emocije, osjećaje, komunikaciju i empatiju. Ovo nije priručnik strogo namijenjen učiteljima za nastavu, već za svakoga tko želi poboljšati svoju komunikaciju prema drugima.</p>
<p>Građanski odgoj i obrazovanje Modul: Zakon u razredu – prema kulturi vladavine prava i demokracije – Agencija za odgoj i obrazovanje, 2012., Zagreb.</p>	<p>Priručnik u kojemu je detaljno opisano zašto i kako s učenicima izvesti simulaciju suđenja u razredu. Navedeni su ciljevi ove radionice te koja to načela moraju biti obuhvaćena u svim sudskim odlukama. U pojedinom poglavlju opisana su koja to dva postupka postoje – kazneni i građanski postupak. Zatim se opisuje priprema suđenja na nastavi, koji se to koraci moraju poduzeti, kako izgleda samo suđenje, što se događa nakon suđenja i sl. Ovako detaljna simulacija namijenjena je višim razredima osnovne škole, no ako se prilagodi i pojednostavne određene metode, mogu se provesti i u 4. razredima razredne nastave.</p>
<p>Obrazovanje protiv korupcije: prijedlozi nastavnih jedinica povodom Međunarodnog dana borbe protiv korupcije. – Forum za slobodu odgoja, uz potporu Veleposlanstva Sjedinjenih Američkih Država u RH, 2012., Zagreb</p>	<p>Kratak priručnik za obrazovanje protiv korupcije sadrži nekoliko aktivnosti koje se mogu provesti u nastavi kako bi učenicima objasnili što je to korupcija i kako se boriti protiv nje.</p>
<p>Činimo dobro zajedno: 101 jednostavan i važan projekt rada za opće dobro za</p>	<p>Priručnik sadrži mnoštvo ideja kako pokrenuti projekte za obiteljsko volontiranje za opće dobro, te je namijenjen školama, organizacijama i tvrtkama. Podijeljen je na 12</p>

<p>obitelji, škole i lokalne zajednice. Jenny L. Friedman, Jolene Roehlkepartain, 2014., Zagreb</p>	<p>poglavlja u kojima su opisani projekti: prijateljstva i podrške, za pomoć pri smanjenju siromaštva, za pomoć bolesnim, starim i hendikepiranim osobama, za poticanje obrazovanja i pismenosti, za prikupljanje sredstava, za promicanje mira, pravednosti i društvene akcije, za pružanje podrške vojnicima, za proslavu blagdana i posebnih prigoda, za pomoć životinjama i očuvanje okoliša, terenski projekti, projekti koje obitelji mogu organizirati samostalno, igre za izgradnju osjećaja zajedništva. Na početku se nalazi kazalo stranica za fotokopiranje – radne listiće.</p>
<p>Metode i tehnike (oblici) za razvoj suradničkog učenja i kritičkog mišljenja. – Zdenka Blaslov</p>	<p>Ovaj kratak priručnik opisuje kako tradicionalna nastava treba biti zamijenjena suvremenim načinom poučavanja kako bi se učenici mogli nositi s novim izazovima. Autorica naglašava važnost aktivnosti učenika na nastavi te kako ih potaknuti na timski rad i suradničko učenje.</p>
<p>Znam, razmišljam, sudjelujem – Priručnik za nastavnike: Pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja. – Centar za mirovne studije i Mreža mladih Hrvatske. 2014., Zagreb.</p>	<p>Priručnik je podijeljen u tri poglavlja. Prvo odgovara na pitanje „Što?“, te opisuje sadržaje GOO-a. Drugo poglavlje odgovara na pitanje „Kako?“ te sadrži metode koje pomažu u provedbi sadržaja. U trećem poglavlju odgovara se na pitanje „S kim?“ te opisuje kako u provedbu GOO-a uključiti školu i zajednicu.</p>
<p>Knjiga dobrih ideja – školski projekti za razvoj kulture mira, suradnje i zajedništva – Višnja Pavlović, Ana Karlović, Domagoj Morić, 2015., Zagreb.</p>	<p>Knjiga je nastala povodom školskog projekta za razvoj kulture mira, suradnje i zajedništva. Knjiga prikazuje provedene projekte i ideje kako se lokalnim djelovanjem može obogatiti život u svome gradu ili državi. Sadržaj knjige uključuje Školsko volontiranje, Odgoj za dijalog i nenasilje, Vršnjačka podrška, Projekti međugeneracijske solidarnosti, Facebook, Internet i novi mediji, Zdravi i eko projekti, Ostali kvalitetni školski projekti. Pri kraju knjige se nalaze i kreativni radovi djece i mladih.</p>
<p>Što je interkulturalno obrazovanje? Priručnik za nastavnike i druge znatiželjnike – Marija Bartulović i Barbara Kušević, 2016. Zagreb.</p>	<p>Ovaj priručnik opisuje i naglašava važnost interkulturalnog obrazovanja. Navodi uloge nastavnika i učenika te različite pristupe i primjere aktivnosti interkulturalnog obrazovanja.</p>
<p>Učenik građanin – Priručnik za Građanski odgoj i obrazovanje. Grad Rijeka (Gordana Frol, Vesna Kovač, Orjana Marušić, Štimac, Mirela Pašić), 2017.</p>	<p>Ovaj priručnik namijenjen je učenicima petih i šestih razreda osnovne škole. Kroz različite teme provode se različite aktivnosti u kojima učenici upoznaju što to znači sudjelovati u demokraciji, potiče ih se na razvoj kritičkog mišljenja, mirnom rješavanju sukoba, poštivanju drugih, kao i toleranciji.</p>
<p>Odgoj za građanstvo, odgoj za život: Priručnik aktivnih metoda za građanski odgoj i obrazovanje s primjerima dobre prakse. – Ur. Snježana Čubrilo, Vladimir Krušić, Maša Rimac Jurinović. Hrvatski centar za dramski odgoj, 2017., Zagreb.</p>	<p>U ovom priručniku povezana je dramska pedagogija i nastava građanskog odgoja i obrazovanja. U prvome dijelu, uz osnovne dramske pedagoške metode za poučavanje i nastavu, predstavljene su igre i vježbe koje razvijaju suradnju i povjerenje među učenicima. Priručnik sadrži postupke i tehnike dramskog rada sa skupinom, stvaranja dramskog konteksta, razrade sadržaja dramskoga rada te improvizacijske i scenske tehnike i postupke. U drugom dijelu priručnika navedena su iskustva iz prakse u kojima se nalazi sadržaj GOO-a.</p>

<p>Prema demokratskoj školi – Good inicijativa. (Mario Bajkuša, Nikola Baketa, Monika Pažur, Berto Šalaj), 2017. Zagreb.</p>	<p>Ovaj priručnik je nastao vođen željom Good inicijative da pruži dodatan sadržaj učiteljima koji žele provoditi GOO u svojoj nastavi. Priručnik sadrži prijedloge za ravnatelje, nastavnike i stručne suradnike kako da sudjeluju u demokratskom vođenju škole, da usvoje i implementiraju demokratske prakse te kako da u taj proces uključe i učenike i roditelje. U drugom dijelu predstavljen je plan i program za nastavni predmet Građanski odgoj i obrazovanje iz 2012. godine nastao pod vodstvom prof. dr. sc. Vedrane Spajić-Vrkaš. Zatim su navedeni materijali za učitelje i stručne suradnike, praktično podijeljeni po dimenzijama GOO-a.</p>
<p>GOO u Osijeku – zbirka naše male prakse – Dkolektiv – organizacija za društveni razvoj, 2021., Osijek.</p>	<p>Priručnik sadrži primjere nastavnih aktivnosti provedenih u osječkim školama u školskoj godini 2018./2019.</p>
<p>Priručnik: Program za prevenciju vršnjačkog nasilja, za sigurno i poticajno okruženje u školama. – UNICEF, napisala Jasenka Pregrad..</p>	<p>Priručnik je nastao uz Program za prevenciju vršnjačkog nasilja. U uvodu se opisuje kako je Program osmišljen, što je naučeno iz iskustva drugih zemalja te kako su sakupili sredstva, definirali ciljeve i osmislili školski program. Zatim se definiraju određeni pojmovi i predstavljaju značajke Programa. Program sadrži sedam koraka i svaki je detaljno opisan: od upoznavanja s programom, predstavljanja pravila i posljedica, obrada odabranih tema, rada s roditeljima, pa sve do suradnje s lokalnom zajednicom i praćenje provedbe Programa.</p>

Tablica 1: Prikaz sadržaja edukativnih materijala za provedbu GOO-a.

Prema rezultatima analize može se primijetiti da su sadržaji edukativnih materijala različiti. Nekima se, naravno, sadržaji poklapaju zato što ti priručnici imaju svrhu pružiti učiteljima podršku i u ključnim pojmovima i u samoj provedbi sadržaja, što uključuje tehnike i metode poučavanja, razrade različitih tema, kao i primjere aktivnosti i nastavnih jedinica.

3.2. Dimenzije GOO-a u edukativnim materijalima

Za potrebe analize edukativnih materijala u provedbi GOO-a, dimenzije koje će biti istražene su: društvena, ljudsko-pravna, politička, kulturalna, gospodarska (ekonomska) i ekološka dimenzija. Većina analiziranih priručnika svojim sadržajem obuhvaćaju sve dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja (**Tablica 2**). U priručniku *Poučavati prava i slobode*, autorica se u prvom dijelu posvećuje najviše teoriji ljudskih prava, koja su to sve ljudska prava, koji su izvori ljudskih prava, opisuje međunarodne instrumente ljudskih prava, te obrazovanju za ljudska prava u svijetu, kao i u Hrvatskoj. U tim poglavljima obuhvaćene su ljudsko-pravna, politička i društvena dimenzija GOO-a. Tek u drugom dijelu, autorica i suradnici dotiču i ostale dimenzije (kulturalna, gospodarska i ekološka) u „Programu obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi“. Sličan koncept je u priručniku *Kompas*, u kojemu su sve dimenzije zastupljene, ali ne

u istom omjeru. U prvom teorijskom dijelu zastupljene su ljudsko-pravna, društvena i politička, dok su ostale obuhvaćene u dijelu s aktivnostima i dodatnim informacijama. Ostali analizirani priručnici koji sadrže sve dimenzije GOO-a su: *Činimo dobro zajedno – 101 jednostavan i važan projekt rada za opće dobro za obitelji, škole i zajednice*; *Znam, razmišljam, sudjelujem*; *Učenik građanin*; *Odgoj za građanstvo, odgoj za život*; *Prema demokratskoj školi*; *GOO u Osijeku te Priručnik: Program za prevenciju vršnjačkog nasilja, za sigurno i poticajno okruženje u školama*. Čak i navedeni priručnici koji imaju sve dimenzije GOO-a obuhvaćene svojim sadržajem, one nisu obuhvaćene u istoj mjeri. Prema analizi sadržaja priručnika, najmanje zastupljene dimenzije GOO-a su kulturalna, ekološka i gospodarska dimenzija GOO-a. Priručnik u kojemu je omjer zastupljenih dimenzija najviše uravnotežen jest *Činimo dobro zajedno*. Poglavlja u tom priručniku obuhvaćaju mnoštvo tema koje su zastupljene u svim dimenzijama GOO-a, te u svakoj cjelini ima između osam i deset projekata rada za opće dobro. U priručniku *Učenik građanin* najviše zastupljena dimenzija GOO-a je društvena, a najmanje zastupljena je kulturalna dimenzija. Ostale dimenzije su više-manje u istoj mjeri zastupljene. Slična situacija je i u priručniku *Znam, razumijem, sudjelujem* u kojem je najzastupljenija dimenzija ona društvena, dok su najmanje zastupljene gospodarska i ekološka dimenzija GOO-a.

Dva priručnika u svome sadržaju nemaju zastupljene sve dimenzije, ali u određenim aktivnostima tema zadatka može biti prilagođena tako da se obuhvati bilo koja dimenzija GOO-a. Naprimjer, u priručniku *Metode i tehnike (oblici) za razvoj suradničkog učenja i kritičkog mišljenja* opisane aktivnosti mogu se prilagoditi nastavnoj jedinici tako da se obuhvati željena dimenzija GOO-a. Isto vrijedi za priručnik *Modul: Zakon u razredu*, gdje se kod provođenja simulacije suđenja kao predmet može se koristiti tema koja spada u bilo koju dimenziju GOO-a.

U priručniku *Što je interkulturalno obrazovanje?* najzastupljenije su kulturalna i društvena dimenzija, potom nešto manje zastupljene ljudsko-pravna, politička i ekonomska. Ono sadrži ciljeve i svrhu, opisuje smjernice za provedbu, primjere aktivnosti te naglašava važnost suradnje obitelji i škole za interkulturalno obrazovanje. Ekološka dimenzija GOO-a se ovdje ne spominje. U priručniku *Nenasilna komunikacija: Jezik života* zastupljene su društvena i kulturalna dimenzija GOO-a. U 13 poglavlja autor piše o osjećajima, emocijama, komunikaciji s drugima, nenasilju te kulturološkim razlikama u komunikaciji i prisutnosti nasilja. Iste dimenzije obuhvaćene su i u priručniku *Knjiga dobrih ideja* gdje su opisani projekti koji uključuju volontiranje, odgoj za dijalog i nenasilje, vršnjačku podršku, projekte međugeneracijske solidarnosti, novi mediji, zdrave i eko projekte, te projekte koji ne spadaju u niti jednu od ovih

navedenih kategorija. U priručniku *Obrazovanje protiv korupcije* obuhvaćene su društvena, ljudsko-pravna i politička dimenzija.

EDUKATIVNI MATERIJAL	DIMENZIJE GOO-a.: društvena, politička, ljudsko-pravna, kulturalna, gospodarstvena, ekološka
Poučavati prava i slobode: priručnik za učitelje osnovne škole – Vedrana Spajić-Vrkaš i sur., 2004., Zagreb.	U priručniku su zastupljene sve dimenzije GOO-a. Gospodarska tema je najmanje zastupljenu te se može pronaći tek nekolicina aktivnosti vezanih uz tu dimenzije. Ostale su veoma opširno razrađene te za svaku ima i po nekoliko aktivnosti s objašnjenjima.
Kompas: Priručnik o odgoju i obrazovanju mladih za ljudska prava – Patricia Brander i sur. (2001.), 2006., Crna Gora.	U ovom priručniku zastupljene su sve dimenzije GOO-a.
Nenasilna komunikacija: Jezik života - Marshall B. Rosenberg, 2006., Centar za mir, nenasilje i ljudska prava: Osijek	Dimenzije GOO-a zastupljene u ovom priručniku su društvena i kulturalna dimenzija.
Građanski odgoj i obrazovanje Modul: Zakon u razredu – prema kulturi vladavine prava i demokracije – Agencija za odgoj i obrazovanje, 2012., Zagreb.	Dimenzije obuhvaćene u ovom priručniku su politička, društvena, ljudsko-pravna i kulturalna. Ostale dimenzije mogu biti zastupljene odabirom posebne teme suđenja u razredu.
Obrazovanje protiv korupcije: prijedlozi nastavnih jedinica povodom Međunarodnog dana borbe protiv korupcije. – Forum za slobodu odgoja, uz potporu Veleposlanstva Sjedinjenih Američkih Država u RH, 2012., Zagreb	U priručniku su obuhvaćene društvena, ljudsko-pravna te politička dimenzija GOO-a.
Činimo dobro zajedno: 101 jednostavan i važan projekt rada za opće dobro za obitelji, škole i lokalne zajednice. Jenny L. Friedman, Jolene Roehlkepartain, 2014., Zagreb	Priručnik sadrži sve dimenzije GOO-a.
Metode i tehnike (oblici) za razvoj suradničkog učenja i kritičkog mišljenja. – Zdenka Blaslov	Dimenzija koja je najviše zastupljena u ovom priručniku je društvena dimenzija GOO-a. Ostale dimenzije mogu biti obuhvaćene prilagodbom tema koje će se obrađivati preporučenom metodom ili oblikom rada.
Znam, razmišljam, sudjelujem – Priručnik za nastavnike: Pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja. – Centar za mirovne	Priručnik sadrži sve dimenzije GOO-a: društvenu, ljudsko-pravnu, političku, kulturalnu, gospodarstvenu i ekološku.

studije i Mreža mladih Hrvatske. 2014., Zagreb.	
Knjiga dobrih ideja – školski projekti za razvoj kulture mira, suradnje i zajedništva – Višnja Pavlović, Ana Karlović, Domagoj Morić, 2015., Zagreb.	Dimenzije obuhvaćene u sadržaju ove knjige su društvena i kulturalna dimenzija GOO-a.
Što je interkulturalno obrazovanje? Priručnik za nastavnike i druge znatiteljnice – Marija Bartulović i Barbara Kušević, 2016. Zagreb.	Najzastupljenija je kulturalna dimenzija GOO-a, uz nešto ljudsko-pravne i društvene.
Učenik građanin – Priručnik za Građanski odgoj i obrazovanje. Grad Rijeka (Gordana Frol, Vesna Kovač, Orjana Marušić, Štimac, Mirela Pašić), 2017.	U ovom priručniku zastupljene su sve dimenzije GOO-a: Društvena, ljudsko-pravna, politička, kulturalna, gospodarstvena i ekološka.
Odgoj za građanstvo, odgoj za život: Priručnik aktivnih metoda za građanski odgoj i obrazovanje s primjerima dobre prakse. – Ur. Snježana Čubrilo, Vladimir Krušić, Maša Rimac Jurinović. Hrvatski centar za dramski odgoj, 2017., Zagreb.	U ovom priručniku obuhvaćene su sve dimenzije GOO-a.
Prema demokratskoj školi – Good inicijativa. (Mario Bajkuša, Nikola Baketa, Monika Pažur, Berto Šalaj), 2017. Zagreb.	Priručnik sadrži sve dimenzije GOO-a.
GOO u Osijeku – zbirka naše male prakse – Dkolektiv – organizacija za društveni razvoj, 2021., Osijek.	U priručniku su obuhvaćene sve dimenzije GOO-a.
Priručnik: Program za prevenciju vršnjačkog nasilja, za sigurno i poticajno okruženje u školama. – UNICEF, napisala Jasenka Pregrad..	Priručnik sadrži sve dimenzije GOO-a.

Tablica 2: *Prikaz dimenzija GOO-a u edukativnim materijalima*

S obzirom na nedostatak službenog definiranja dimenzija građanskog odgoja i obrazovanja, treba naglasiti da u edukativnim materijalima dimenzije koje jesu obuhvaćene nisu strogo određene. Prema **Tablici 2** može se primijetiti da većina edukativnih materijala obuhvaća sve dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja koje su navedene kao kriteriji analize, iako su ekološka i gospodarstvena dimenzija najmanje zastupljene. Dimenzije koje su obuhvaćene u svim edukativnim materijalima su društvena i ljudsko pravna, što se može

povezati s posljedicom samog cilja obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo – poučiti mlade da budu punopravni aktivni građani neke zajednice.

3.3. Način provedbe sadržaja edukativnih materijala

Spajić-Vrkaš (2004., 151) navodi „tri modela pristupa obrazovanju za ljudska prava koji se razlikuju prema namjeni: pristupi usredotočeni na sadržaj programa, pristupi usredotočeni na individualni razvoj učenika i pristupi usredotočeni na društvene promjene i dobrobit zajednice.“ Na temelju tih modela, analiziran je način provedbe edukativnih materijala u građanskom odgoju i obrazovanju navedenima u **Tablici 3**.

Na temelju te podjele, priručnik *Poučavanje prava i sloboda*, može se svrstati u sva tri modela. Prvi dio priručnika uključuje sadržaj o ljudskim pravima i demokratskom građanstvu, dakle način provedbe programa je usmjeren na sadržaj, što se odnosi na poznavanje ključnih pojmova za ljudska prava i demokratsko građanstvo. Drugi dio opisuje program obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo u razrednoj nastavi, a način provedbe je usmjeren na individualni razvoj učenika, te društvene promjene i dobrobit zajednice. To znači da su predstavljene aktivnosti u priručniku usmjerene na učenika: „usvajanje određenih znanja i vještina koje će osnažiti njegovo djelovanje kao građanin, te osnaživanje učenika za kritički pristup i mijenjanje odnosa u školi u skladu s načelima prava i sloboda, jednakosti, nepristranosti, nediskriminacije, pravde i pluralizma, kao pretpostavke širih društvenih promjena.“ (Spajić-Vrkaš, 2004., 151). Na isti način su usmjereni pristupi priručnika *Kompas, Prema demokratskoj školi, Što je interkulturno obrazovanje?* te *Priručnik: program za prevenciju vršnjačkog nasilja*. To su sve priručnici kojima je cilj da obrazovanje o i za ljudska prava bude uključen u svakodnevnu nastavu. „Glavni cilj ove publikacije nije da posluži kao „drugi” priručnik, niti da daje nove prijedloge i pristupe obrazovanju o ljudskim pravima, već da ga učini pristupačnim, upotrebljivim i korisnim za edukatore, facilitatore, lidere, nastavnike, volontere i trenere koji su aktivni u obrazovnim aktivnostima za mlade.“ (Brander i sur., 2006., 10). Dakle, u *Kompasu* je glavni pristup usmjeren na sadržaj, ali provođenjem samih aktivnosti pristup se usmjerava i na razvoj učenikovih vještina, te dobrobit društvene zajednice.

U priručniku *Odgoj za građanstvo, odgoj za život* pristup provedbe programa usmjeren je najviše na individualni razvoj učenika, ali i usmjeren na društvene promjene i dobrobit zajednice. U prvom dijelu priručnika opisane su igre i vježbe, te dramsko pedagoški postupci i tehnike za nastavu GOO-a, a u drugom dijelu su opisana iskustva praksa. „Priručnik koji je pred vama naš je novi doprinos nastojanjima u Hrvatskoj da se oblikuju prikladne metode nastave

građanskoga odgoja i obrazovanja, nastojanjima koja su zapravo još uvijek na početku i kojima predstoji još mnogo posla i zadaća do kvalitetnoga usustavljenja.“ (Odgoj za građanstvo, odgoj za život, 2017., 13). Slično usmjereni pristupi, oni usmjereni prema individualnom razvoju učenika i usmjeren na promjenu društva i dobrobit zajednice, nalaze se i u priručnicima: *Činimo dobro zajedno, Knjiga dobrih ideja, Nenasilna komunikacija: Jezik života, te Učenik građanin*. U tim priručnicima način provedbe sadržaja usmjeren je na znanja i vještine koje će unaprijediti razvoj učenika, a naposljetku i uvjetovati šire društvene promjene za dobrobit svih ljudi. Priručnici *Znam, razmišljam, sudjelujem* i *GOO u Osijeku – mala zbirka naše prakse* su priručnici čiji je pristup načinu provedbe sadržaja usmjeren na sadržaj programa i na individualni razvoj učenika.

U nekoliko priručnika pristup provedbi sadržaja usredotočen je na samo jedan od pristupa. Priručnik *Modul: Zakon u razredu* usmjeren je samo na provedbu sadržaja programa. Njegov cilj je priprema i pomoć učiteljima za provođenje simulacije suđenja u nastavi kako bi učenici dobili uvid u pravosudni sustav. Još jedan priručnik čiji je pristup usmjeren samo na provođenje sadržaja programa je *Obrazovanje protiv korupcije*, iako bi se na neki način moglo zaključiti da je cilj takvog priručnika promicanje obrazovanja protiv korupcije, što opet dovodi do neke promjene u društvu.

U načinu provedbe sadržaja edukativnih materijala za GOO, treba imati na umu strategije, metode i postupke koji će se koristiti u poučavanju. Spajić-Vrkaš (2004., 155) navodi elemente koje treba uzeti u obzir kod izrade ili izbora nekog postupka provedbe edukativnih sadržaja: „obilježja učenika (dob; sposobnosti i stil učenja; postojeća znanja i vještine; motiviranost; iskustva stečena u obitelji, među vršnjacima i sl.); obilježja učitelja (stečena stručna znanja i vještine u tom području; stil poučavanja i upravljanja razrednom; osjećaj osobne sigurnosti i odgovornosti; stavovi o ljudskim pravima, studentima, ulozi škole i učenja u razvoju pojedinca i društva i sl.); obilježja nastavnog procesa (ciljevi kurikuluma; sadržaj pojedinih predmeta; metodička tradicija; uključenost kontroverznih tema i način njihove obrade; praksa praćenja i vrednovanja rezultata učenja i poučavanja i sl.), te obilježja obrazovnog konteksta (obrazovni prioriteti; zakonske odredbe; postojanje materijalne potpore; narav vođenja i upravljanja obrazovnim institucijama...)“.

EDUKATIVNI MATERIJAL	NAČIN PROVEDBE SADRŽAJA EDUKATIVNIH MATERIJALA
<p>Poučavati prava i slobode: priručnik za učitelje osnovne škole – Vedrana Spajić-Vrkaš i sur., 2004., Zagreb.</p>	<p>Ovaj priručnik koncipiran tako da se prvo pristupa teorijskom dijelu, kako bi se učitelji što bolje pripremili za drugi dio s aktivnostima vezane uz GOO. Na takav se način osigurava kvalitetno provođenje aktivnosti. U ovom dijelu autorica nije samo Vedrana Spajić-Vrkaš, već je za svaku cjelinu zaslužan drugi autor: Dubravka Maleš, Ivanka Stričević, Milan Matijević te Jasmina Božić</p>
<p>Kompas: Priručnik o odgoju i obrazovanju mladih za ljudska prava – Patricia Brander i sur. (2001.), 2006., Crna Gora.</p>	<p>U drugom poglavlju u kojemu su navedene praktične aktivnosti navedeni su i sve informacije koje nastavnik mora znati kako bi proveo jednu aktivnost u nastavi. Napisana je tema aktivnosti, nivo složenosti aktivnosti (1-4), vrijeme trajanja aktivnosti, kratak pregled što se treba raditi, koji su ciljevi, koji je materijal potreban, te detaljne upute za rad. Na kraju svake aktivnosti ima i navedene smjernice za analizu i evaluaciju aktivnosti, te dodatne savjete za one koji će provoditi aktivnosti.</p>
<p>Nenasilna komunikacija: Jezik života - Marshall B. Rosenberg, 2006., Centar za mir, nenasilje i ljudska prava: Osijek</p>	<p>Priručnik nije namijenjen za nastavu, no svakako se određene vježbe mogu iskoristiti u nastavi kako bi se potaknulo rješavanje problema mirnim, nenasilnim putem te poučiti učenike o komunikaciji.</p>
<p>Građanski odgoj i obrazovanje Modul: Zakon u razredu – prema kulturi vladavine prava i demokracije – Agencija za odgoj i obrazovanje, 2012., Zagreb.</p>	<p>Provedba simuliranog suđenja opisana je u priručniku tako da je naveden svaki korak: rječnik sudnice, grafički prikaz sudnice, koraci suđenja, pripremanje učenika za suradnju, razrada uloga, sam čin suđenja, što se događa nakon suđenja. Na kraju knjige nalazi se popis predmeta za simulirano suđenje koje se mogu izvesti u razredu. Čak i učitelj koji nije toliko upoznat s postupcima suđenja, uz ovaj priručnik može pripremiti vrlo zanimljiv sat GOO.</p>
<p>Obrazovanje protiv korupcije: prijedlozi nastavnih jedinica povodom Međunarodnog dana borbe protiv korupcije. – Forum za slobodu odgoja, uz potporu Veleposlanstva Sjedinjenih Američkih Država u RH, 2012., Zagreb</p>	<p>. Za svaku aktivnost opisana je povezanost s drugim predmetima, za koji je razred primjerena te koji se obrazovni ishodi ostvaruju. Također su navedeni materijali potrebni za aktivnost te je opisan tijek nastavne jedinice.</p>
<p>Činimo dobro zajedno: 101 jednostavan i važan projekt rada za opće dobro za obitelji, škole i lokalne zajednice. Jenny L. Friedman, Jolene Roehlkepartain, 2014., Zagreb</p>	<p>U svakom poglavlju može se pronaći desetak projekata vezanih uz temu poglavlja. U svakom projektu opisan je cilj, potrebno vrijeme za projekt, mogući primatelji, dob djece, ljudi za koje je projekt primjeren, materijali, različite poveznice koje mogu biti od pomoći, tijekom rada na projektu, te dodatni prijedlozi. Na kraju priručnika nalazi se kazalo projekata posloženi po dobi djece za koje su primjereni.</p>
<p>Metode i tehnike (oblici) za razvoj suradničkog učenja i kritičkog mišljenja. – Zdenka Blaslov</p>	<p>Opisano je desetak aktivnosti kojima učenici razvijaju različite vještine, među kojima je najvažnije kritičko mišljenje.</p>

<p>Znam, razmišljam, sudjelujem – Priručnik za nastavnike: Pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja. – Centar za mirovne studije i Mreža mladih Hrvatske. 2014., Zagreb.</p>	<p>U prvom poglavlju su opisane dimenzije GOO-a te koje su to građanske kompetencije i ishodi GOO-a. Zatim su navedene metode i oblici rada te su priloženi prijedlozi vježbi za 1. i 2. obrazovni ciklus, te za 3. i 4. obrazovni ciklus. Nakon toga se mogu naći prijedlozi međupredmetnog povezivanja i pomoć u daljnjem radu.</p>
<p>Knjiga dobrih ideja – školski projekti za razvoj kulture mira, suradnje i zajedništva – Višnja Pavlović, Ana Karlović, Domagoj Morić, 2015., Zagreb.</p>	<p>Ova knjiga nema opisane prijedloge aktivnosti, već su prikazani projekti koje su učenici diljem Hrvatske uspješno proveli i tako poboljšali život u svojoj zajednici. Učiteljima je ovo odličan primjer kako svoje učenike potaknuti na neki projekt.</p>
<p>Što je interkulturalno obrazovanje? Priručnik za nastavnike i druge znatiželjnike – Marija Bartulović i Barbara Kušević, 2016. Zagreb.</p>	<p>Priručnik je usmjeren na sve tri pristupa: prema sadržaju programa, prema intelektualnom razvoju učenika, te na društvene promjene i dobrobit zajednice.</p>
<p>Učenik građanin – Priručnik za Građanski odgoj i obrazovanje. Grad Rijeka (Gordana Frol, Vesna Kovač, Orjana Marušić, Štimac, Mirela Pašić), 2017.</p>	<p>Sadržaji iz priručnika nisu organizirani u veća poglavlja po dimenzijama, već su samo svi pojedinačno navedeni. Svaka aktivnost ima pojmovnik, kratak opis teme i neke određene informacije pobliže opisane, u rubrici <i>Zapamti!</i> su navedeni datumi koji su važni za određene događaje, dokumente ili obilježavanje nečega. Zatim su navedene aktivnosti koje potiču na diskusiju ili razmišljanje o pravima, pravilima, ponašanju i sl.</p>
<p>Odgoj za građanstvo, odgoj za život: Priručnik aktivnih metoda za građanski odgoj i obrazovanje s primjerima dobre prakse. – Ur. Snježana Čubrilo, Vladimir Krušić, Maša Rimac Jurinović. Hrvatski centar za dramski odgoj, 2017., Zagreb.</p>	<p>U uvodu priručnika stoji da autori nemaju uputi točno kojim redoslijedom koristiti priručnik, već da svatko prilagodi aktivnosti svojem načinu poučavanja, uz metodu pokušaja i pogrešaka, poštujući interese i mogućnosti učenika. Svaka aktivnost je detaljno objašnjena uz dodatne savjete i informacije koje bi mogle pomoći u provedbi sadržaja. Na kraju svake aktivnosti predložena je i analiza i ocjena obrade sadržaja, te ideje za daljnje istraživanje i produbljivanje teme.</p>
<p>Prema demokratskoj školi – Good inicijativa. (Mario Bajkuša, Nikola Baketa, Monika Pažur, Berto Šalaj), 2017. Zagreb.</p>	<p>Ovaj priručnik prikazuje način demokratskog vođenja škole. Sadržaj se provodi na različite načine: dio priručnika namijenjen je ravnateljima, nastavnicima i stručnim suradnicima, dio je za uvođenje koraka za uključivanje učenika i roditelja. Drugi dio priručnika namijenjen je učiteljima i nastavnicima koji će provoditi sadržaj s učenicima. Pristup je usmjeren na sadržaj i na intelektualni razvoj učenika.</p>
<p>GOO u Osijeku – zbirka naše male prakse – Dkolektiv – organizacija za društveni razvoj, 2021., Osijek.</p>	<p>U zbirci su opisane nastavne aktivnosti koje su provodili nastavnici. Za svaku aktivnost navedena je dimenzija GOO-a koju obuhvaća aktivnost, ciljana skupina, vrijeme provedbe, korelacije s ostalim predmetima, ishodi, metode i opis samih aktivnosti. Na kraju svake aktivnosti istaknuti su prilozi i definicije pojmova koji olakšavaju provedbu.</p>

Priručnik: Program za prevenciju vršnjačkog nasilja, za sigurno i poticajno okruženje u školama. – UNICEF, napisala Jasenka Pregrad..	Način provedbe Programa detaljno je opisan u sedam koraka. U tih sedam koraka navode se rezultati različitih istraživanja na području nasilja i okruženja u školama, različite radionice s uputama i savjetima, prikazanim primjerima i zaključcima.
---	--

Tablica 3: *Prikaz načina provedbe edukativnih materijala GOO-a*

U obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo teško je isključiti jedan od pristupa namjene edukativnih materijala. Kada se promotri široka slika uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja, ciljevi istog su razvijanje znanja i vještina pojedinaca za dobrobit društva. Dakle, rijetko koji edukativni materijal za provedbu GOO-a će imati samo jedan ili dva modela zastupljena, oni su onda samo usredotočeni na razvijanje znanja i ključnih pojmova (koji opet mogu rezultirati društvenom promjenom ako pojedinci primjenjuju ta znanja u svakodnevnom životu).

3.4. Vrednovanje kvalitete provedbe sadržaja edukativnih materijala

Nakon provedbe sadržaja nekog edukativnog materijala u nastavu, bilo GOO-a materijala ili nekog drugog, posao učitelja nije završen. Tada slijedi vrednovanje kvalitete provedbe sadržaja:

„Vrednovanje ili evaluacija u obrazovanju, uključujući i vrednovanje obrazovanja, odnosi se na niz pristupa, strategija, metoda i instrumenata kojima se mjere rezultati poučavanja i učenja. Dobivene se vrijednosti potom uspoređuju s unaprijed utvrđenim ciljevima, standardima ili kriterijima kako bi se utvrdila kvaliteta obrazovanja u pojedinom razredu, školi ili sustavu u cjelini.“ (Spajić-Vrkaš, 2004., 182)

Spajić-Vrkaš (2004.) kao primjer vrijedan spomena opisuje *Planer za samovrednovanje u predmetu građanstva* (građanski odgoj) koji se rabi u Engleskoj. U tom se instrumentu nalazi šest kategorija različitih područja: odnos vizije politike i prakse, resursi i njihov menadžment, poučavanje i učenje, usavršavanje zaposlenih, praćenje i vrednovanje, te uključenost roditelja i lokalne zajednice. Instrumenti koji se najčešće koriste za prikupljanje podataka za samovrednovanje napretka škola su: „upitnici, analiza statističkih podataka, promatranje procesa nastave i učenja, intervjui i diskusije, te SWOT (analiza snage, slabosti, mogućnosti i smetnji) analiza.“ (Spajić-Vrkaš, 2004., 192).

Tijekom analize edukativnih materijala za provedbu GOO-a u osnovnim školama, pomno se provjeravao način vrednovanja kvalitete provedbe edukativnih materijala GOO-a. Dobiveni podaci su različiti: neki priručnici imaju pomno objašnjen način vrednovanja kvalitete

provedbe, neki imaju samo navode da je to važan element u provedbi takvih sadržaja, dok neki uopće nemaju spomenute načine vrednovanja kvalitete provedbe. U priručniku *Poučavati prava i slobode (Spajić-Vrkaš, 2004.)* uključeno je vrednovanje načina provedbe sadržaja u oba dijela. U prvom dijelu cjelina se naziva „Vrednovanje i osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava“. Tu su informacije više informativno navedene: što je to, kako se provodi, kojim instrumentima prikupljati podatke i kako napraviti izvještaj o rezultatima vrednovanja. U drugom dijelu priručnika prikazuje se „Instrument za samovrednovanje i osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava (SOK)“. U njemu se nalaze tri stupca u kojima se nalaze indikatori koje treba promatrati, što se treba vrednovati, te skala procjene od 1 do 4 za svaki indikator. Rezultate vrednovanja isporučuje se svima koji su zainteresirani, može se objaviti na Internet stranice škole i sl. U priručniku *Kompas (Brander, 2006.)* se vrednovanje ne opisuje tako opširno kao i u prethodnom, ali je prikazan „Formular za evaluaciju i povratne komentare“. Ispod naslova obrasca nalaze se i poveznice za Internet stranice Vijeća Europe (gdje se također mogu ispuniti evaluacije), te Internet stranice Centra za građansko obrazovanje Crne Gore. Obrazac traži informacije o korištenju priručnika, veličina grupe s kojom se provodio sadržaj, ime i vrsta institucije u kojoj osoba poučava, koje elemente smatra korisnim, a koje ne, skala za ocjenjivanje strukture, sadržaja, dizajna i sl. Na dnu obrasca piše zamolba da se ispunjeni obrazac pošalje u Europski centar mladih u Budimpešti ili u Centar za građansko obrazovanje u Podgorici. Još jedan priručnik u kojemu je opisan način vrednovanja kvalitete provedbe sadržaja jest *Činimo dobro zajedno (Friedman i Roehlkepartain, 2014.)*. Vrednovanje kvalitete provedbe sadržaja navedeno na početku priručnika, te se predlaže korištenje predloška za vrednovanje obiteljskog projekta za opće dobro. Uz predložak navedena su i tri pitanja kojima se može provesti brza evaluacija, te pitanja za intervju kojim se također može provesti vrednovanje projekta.

Edukativni materijali koji nemaju nikakav naveden sustav vrednovanja kvalitete sadržaja čine skoro polovicu analiziranih priručnika. U jednom priručniku tek ističu važnost vrednovanja kvalitete provedbe u suradnji s Nacionalnim centrom za vanjsko vrednovanje, a to je priručnik *Znam, razmišljam, sudjelujem (Centar za mirovne studije/Mreža mladih Hrvatske, 2014.)*. Priručnici koji nemaju predstavljen nikakav sustav vrednovanja kvalitete provedbe edukativnih materijala GOO-a su: *Nenasilna komunikacija: jezik života, Modul: Zakon u razredu, Obrazovanje protiv korupcije, Metode i tehnike (oblici) za razvoj suradničkog učenja i kritičkog mišljenja, Učenik građanin, Što je interkulturno obrazovanje?, GOO u Osijeku, te Prema demokratskoj školi.*

U analizi su uočeni i priručnici koji ne sadrže instrumente za vrednovanje, ali su sami po sebi izvještaj rezultata već provedenih projekata. Priručnik *Knjiga dobrih ideja* sastoji se od mnoštva projekata za razvoj kulture mira, suradnje i zajedništva. U svakom poglavlju predstavlja se tema, npr. školsko volontiranje, te se onda opisuju volonterski projekti iz škola diljem Hrvatske. U *Priručniku za prevenciju vršnjačkog nasilja* predstavlja se „Program prevencije vršnjačkog nasilja“ u sedam koraka. Vrednovanje se spominje u prvom koraku prevencije vršnjačkog nasilja, kada treba utvrditi razinu nasilja u školi, na razrednoj i na školskoj razini. Drugi put se spominje u zadnjem koraku gdje se opisuju kriteriji uspješnosti provedbe Programa i kako se prikupljaju podaci (kroz zapisnike, bilješke, kreativne uratke, medijske zapise, evaluacijske upitnike koje ispunjavaju svi koji sudjeluju u Programu). Primjer evaluacijskog upitnika nije prikazan. Na kraju Priručnika nalazi se evaluacija cijelog Programa u kojem navode da je „provedena vanjska nezavisna evaluacija cijelog Programa,“ te da su postigli postavljene ciljeve. Priručnik *Odgoj za građanstvo, odgoj za život* također ne sadrži instrumente za vrednovanje kvalitete provođenja sadržaja, no ispod svake opisane aktivnosti, vježbe ili tehnike sadrži kratku analizu obrade, komentare, preporuke i prijedloge. To su pisale osobe koje su i same smišljale te aktivnosti.

EDUKATIVNI MATERIJAL	VREDNOVANJE KVALITETE PROVEDBE EDUKATIVNIH SADRŽAJA
Poučavati prava i slobode: priručnik za učitelje osnovne škole – Vedrana Spajić-Vrkaš i sur., 2004., Zagreb.	U priručniku je istaknut Instrument za samovrednovanje i osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava (SOK) kojim se ispituje pripremljenost škole na obrazovanje za ljudska prava. Namijenjen je učiteljima za samoprocjenu, no napominje se da bi se njime trebali upoznati i učenici, roditelji i predstavnici lokalne zajednice.
Kompas: Priručnik o odgoju i obrazovanju mladih za ljudska prava – Patricia Brander i sur. (2001.), 2006., Crna Gora.	Analiza i evaluacija svake aktivnosti može se naći na kraju svakog potpoglavlja. Obuhvaća pitanja koja potiču na razgovor o temi koja se obrađivala na nastavi. Što se tiče evaluacije i povratne informacije za samu provedbu aktivnosti pomoću ovog priručnika, na samom kraju knjige nalazi se formular i poveznica koja vodi na portal Vijeća Europe (gdje se može i online ispuniti) i tako autorima ovog priručnika pružiti povratna informacija.
Nenasilna komunikacija: Jezik života - Marshall B. Rosenberg, 2006., Centar za mir, nenasilje i ljudska prava: Osijek	U priručniku se ne nalazi upitnik ili instrument za vrednovanje provedbe zato što priručnik nije strogo namijenjen za nastavu.

<p>Građanski odgoj i obrazovanje Modul: Zakon u razredu – prema kulturi vladavine prava i demokracije – Agencija za odgoj i obrazovanje, 2012., Zagreb.</p>	<p>Priručnik ne sadrži vrednovanje niti evaluaciju postupka uvođenja simulacije suđenja u razred.</p>
<p>Obrazovanje protiv korupcije: prijedlozi nastavnih jedinica povodom Međunarodnog dana borbe protiv korupcije. – Forum za slobodu odgoja, uz potporu Veleposlanstva Sjedinjenih Američkih Država u RH, 2012., Zagreb</p>	<p>Ovaj priručnik nema vrednovanje niti evaluaciju provedbe sadržaja.</p>
<p>Činimo dobro zajedno: 101 jednostavan i važan projekt rada za opće dobro za obitelji, škole i lokalne zajednice. Jenny L. Friedman, Jolene Roehlkepartain, 2014., Zagreb</p>	<p>Vrednovanje kvalitete provedbe sadržaja navedeno je kratko na početku priručnika. Predlaže se korištenje predložka (radnog lista) za vrednovanje obiteljskog projekta za opće dobro. Uz radni listić, navedena su i tri pitanja kojima se može provesti brza evaluacija, te pitanja za intervju kojim se također može provesti vrednovanje projekta.</p>
<p>Metode i tehnike (oblici) za razvoj suradničkog učenja i kritičkog mišljenja. – Zdenka Blaslov</p>	<p>U priručniku nije posebno opisan oblik vrednovanja provedbe sadržaja, no postoji poglavlje o ocjenjivanju rada u skupini.</p>
<p>Znam, razmišljam, sudjelujem – Priručnik za nastavnike: Pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja. – Centar za mirovne studije i Mreža mladih Hrvatske. 2014., Zagreb.</p>	<p>U priručniku nije opisan način vrednovanja provedbe GOO-a, no istaknuto je da je evaluacija provedbe GOO-a ključna u suradnji s Nacionalnim centrom za vanjsko vrednovanje obrazovanja.</p>
<p>Knjiga dobrih ideja – školski projekti za razvoj kulture mira, suradnje i zajedništva – Višnja Pavlović, Ana Karlović, Domagoj Morić, 2015., Zagreb.</p>	<p>Ovo je na neki način evaluacija uspješnih projekata koji su već provedeni te daju ideju i ostalim učiteljima da pokrenu neke svoje projekte.</p>
<p>Što je interkulturalno obrazovanje? Priručnik za nastavnike i druge znatiželjnike – Marija Bartulović i Barbara Kušević, 2016. Zagreb.</p>	<p>Priručnik ne sadrži vrednovanje kvalitete provedbe programa, već se samo spominje vrednovanje učenika.</p>
<p>Učenik građanin – Priručnik za Građanski odgoj i obrazovanje. Grad Rijeka (Gordana Frol, Vesna Kovač, Orjana Marušić, Štimac, Mirela Pašić), 2017.</p>	<p>Priručnik nema navedeno vrednovanje kvalitete provedbe sadržaja.</p>
<p>Odgoj za građanstvo, odgoj za život: Priručnik aktivnih metoda za građanski odgoj i obrazovanje s primjerima dobre prakse. – Ur. Snježana Čubrilo, Vladimir Krušić, Maša Rimac</p>	<p>U priručniku se na kraju svake aktivnosti nalazi samoprocjena osobe koja je smislila i provela aktivnost tako da svatko tko želi iskoristiti aktivnost može</p>

Jurinović. Hrvatski centar za dramski odgoj, 2017., Zagreb.	promisliti o toj samoprocjeni i na temelju nje prilagoditi sadržaj sebi i svojim učenicima.
Prema demokratskoj školi – Good inicijativa. (Mario Bajkuša, Nikola Baketa, Monika Pažur, Berto Šalaj), 2017. Zagreb.	Priručnik ne sadrži vrednovanje kvalitete provedbe sadržaja.
GOO u Osijeku – zbirka naše male prakse – DKolektiv – organizacija za društveni razvoj, 2021., Osijek.	U priručniku nisu navedeni postupci vrednovanja kvalitete provedbe sadržaja.
Priručnik: Program za prevenciju vršnjačkog nasilja, za sigurno i poticajno okruženje u školama. – Jasenka Pregrad, UNICEF	U priručniku se nalazi evaluacija Programa koja je provedena na kraju programa. U evaluaciji se prikazuju mišljenja učenika, učitelja, kao i savjeti i prijedlozi za daljnje poboljšanje Programa.

Tablica 4: *Prikaz vrednovanja kvalitete provedbe edukativnih materijala GOO-a*

Iako se u većini teorijskih ishodišta za provedbu građanskog odgoja i obrazovanja naglašava važnost vrednovanja i evaluacije te se predstavljaju različiti obrasci i instrumenti, mnogi autori edukativnih materijala nisu uvažili te preporuke. To bi moglo demotivirati učitelje i korisnike tih materijala koji nisu sigurni u svoje znanje o ljudskim pravima i demokratskom građanstvu da bi sami kreirali instrumente za vrednovanje kvalitete provedbe edukativnih materijala u GOO-u.

4. PREPORUKE

Učiteljima koji traže edukativne materijale za provedbu GOO-a u osnovnim školama:

Kod odabira edukativnih materijala u provedbi GOO-a u nastavi, važno je prvo sa razumijevanjem pročitati priručnik i promotriti ima li sve sastavnice potrebne za kvalitetno poučavanje ljudskih prava i demokratskog građanstva. Tema je svakako važan kriterij u odabiru edukativnih materijala. Ona bi se trebala usporediti s ishodima u Kurikulumu međupredmetne teme GOO-a i prilagoditi svojem načinu poučavanja i interesima učenika. Još jedan važan kriterij je način vrednovanja kvalitete provedbe sadržaja. Prije same provedbe sadržaja GOO-a treba istražiti koja to znanja i vještine učenici već imaju, a koje bi trebali tek razviti. Potreban je detaljan plan rada, ciljeva i ishoda određene aktivnosti, što će učenici raditi, kako će ih učitelj motivirati za rad i pomagati tijekom provođenja aktivnosti. Nakon izrade evaluacije provedbe sadržaja edukativnih materijala GOO-a, bilo bi dobro savjetovati se sa stručnjacima u području te zapisati komentare i preporuke za sljedeći provođenje sadržaja.

Za autore edukativnih materijala za provedbu GOO-a:

Pri izradi edukativnih materijala građanskog odgoja i obrazovanja treba voditi računa o vrsti sadržaja, odrediti ciljanu skupinu za koga su materijali izrađeni te prilagoditi sadržaje, tehnike i metode rada s dobnom skupinom, interesima i sposobnostima. Bilo bi dobro proučiti neke temeljne aktualne dokumente o obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo te uskladiti ciljeve. S obzirom da ne postoje instrumenti vrednovanja kvalitete provedbe sadržaja edukativnih materijala GOO-a na nacionalnoj razini, trebalo bi uz pomoć stručnjaka izraditi kvalitetan sustav praćenja i vrednovanja provedbe sadržaja.

Za nadležne institucije odgovorne za uvođenje GOO-a u formalno obrazovanje:

Za početak, potrebno je napraviti promjene u visokoškolskom obrazovanju za učitelje i nastavnike uvođenjem obveznih studijskih kolegija koji pripremaju studente na provedbu nastave GOO-a. Zatim treba definirati dimenzije GOO-a jedinstvenim dokumentom te izraditi nacionalne instrumente za praćenje i vrednovanje kvalitete provedbe GOO-a. Bilo bi dobro stvoriti službenu bazu pouzdanih edukativnih materijala za provedbu GOO-a uz mogućnost filtriranja materijala po dimenzijama, sadržajima, dobi učenika te godini izdavanja kako bi učitelji mogli na jednom mjestu imati sve što im treba.

5. ZAKLJUČAK

Obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo je relativno novi pojam u odnosu na povijest cijeloga svijeta. Ključni element građanskog odgoja i obrazovanja su ljudska prava. Ona su se godinama pokušala opisati i usuglasiti kako bi svi ljudi imali priliku na dostojan život i obrazovanje, kao i zaštitu od nepravde, diskriminacije, ropstva i represije. Različiti dijelovi svijeta uspjeli su stvoriti međunarodne instrumente za definiranje i zaštitu prava koji se međusobno poklapaju, no problem je što se ne implementiraju na isti način. Posljedica toga su sukobi, nesnošljivost među zemalja, pa čak i ratovi. Tu dolazi na red odgoj i obrazovanje. Prilagodбом odgoja i obrazovanja mladih i odraslih može se postići promjena društva na bolje, no da bi došlo do toga prvo treba stvoriti primjerene programe obrazovanja građanstva za aktivno djelovanje u zajednici, poštivanje ljudskih prava, drugih kultura i vrijednosti, poštivanje i zaštitu prirode i gospodarstva.

Cilj ovog rada bio je analizirati neke od edukativnih materijala za provedbu građanskog odgoja i obrazovanja u osnovnim školama. Nakon istraživanja kronoloških pokušaja provedbi GOO-a u Republici Hrvatskoj, odabrano je 15 edukativnih materijala koja se mogu koristiti u tom pothvatu. Kriteriji za analizu bili su: sadržaj edukativnih materijala, dimenzije GOO-a u edukativnim materijalima, način provedbe sadržaja edukativnih materijala, te vrednovanje kvalitete provedbe, edukativnih materijala. Sadržaj nekih edukativnih materijala poklapa se u sadržaju i općim ciljevima, dok su neki različiti u oba kriterija. Dimenzije GOO-a još uvijek nisu službeno utvrđene, pa su u većini priručnika obuhvaćene sve dimenzije: društvena, ljudsko-pravna, politička, kulturna, gospodarstvena i ekološka, iako nisu zastupljene u istom broju. Neki priručnici obiluju sadržajem o ljudskim pravima, društvenim razvojem i politikom, dok su im kulturalna, gospodarska i ekološka dimenzija puno manje zastupljena, jedva spomenuta u kontekstu neke druge dimenzije. Neki priručnici se ni ne osvrću na dimenzije već na domene ili kategorije. U načinu provedbe edukativnih materijala prepoznajemo materijale koji sadrže sva tri pristupa, u nekima je spoj dvaju pristupa, dok neki imaju samo jedan jedini pristup provedbi sadržaja. Ovisno o ciljevima i svrsi provedbe GOO-a u nastavi, edukativni se materijali mogu prema tome prenositi samo sadržaj, razvijaju li znanja i vještine učenika, te pridonose li promjeni društva i dobrobiti zajednice. Vrednovanje kvalitete provedbe edukativnih materijala najmanje je razvijena među analiziranim kriterijima, čak polovica analiziranih materijala ne sadrži nikakav instrument vrednovanja kvalitete sadržaja. U njih samo šest postoji jasan instrument vrednovanja kvalitete sadržaja, iako postoje međunarodni i nacionalni obrasci (ili primjeri obrasca) koji bi bili prihvatljivi.

Naposljetku, može se zaključiti da iako postoji mnoštvo edukativnih materijala za provedbu GOO-a koji su javno dostupni, oni i dalje nisu sustavno objedinjeni na jednom mjestu kako bi svima olakšalo provedbu GOO-a u nastavu. Učitelji (pogotovo budući) još uvijek nisu adekvatno educirani, te oklijevaju provoditi nastavu GOO-a zbog nesigurnosti u vlastito znanje u tom području bez ikakvog usavršavanja. Stvaranje jedne takve sveobuhvatne riznice edukativnih materijala za provedbu GOO-a, uvelike bi poguralo razvoj i provedbu obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo u hrvatskim školama.

Literatura:

1. Bajkuša, M. (2012.) *Obrazovanje protiv korupcije: prijedlozi nastavnih jedinica povodom Međunarodnog dana borbe protiv korupcije*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. Posjećeno 24. siječnja 2022. s http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2012/12/2012_Obrazovanjem-protiv-korupcije.pdf
2. Bajkuša, M. i sur. (2017.) *Prema demokratskoj školi*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Forum za slobodu odgoja. Posjećeno 24. siječnja 2022. http://goo.hr/wp-content/uploads/2017/11/PUBLIKACIJA_Prema_demokratskoj_skoli.pdf
3. Baketa, N., Bovan, K. i Matić Bojić, J. (2021). *Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Republici Hrvatskoj - istraživački izvještaj za 2021. godinu*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. Posjećeno 24. rujna 2022. s https://goo.hr/wp-content/uploads/2021/05/politicka_pismenost_ucenika_i_ucenica_2021_istrazivacki_i_zvjestaj.pdf
4. Baranović i sur. (2015). *Školski kurikulum: teorijski i praktični aspekti*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja. Posjećeno 10. rujna, 2022. s [https://fso.hr/fso-publikacije/skolski-kurikulum-teorijski-i-practicni-aspekti/](https://fso.hr/fso-publikacije/skolski-kurikulum-teorijski-i-prakticni-aspekti/) .
5. Bartulović, M., Kušević, B. (2016.) *Što je interkulturno obrazovanje? Priručnik za nastavnike i druge znatizeljnike*. Zagreb: Centar za mirovne studije. Posjećeno 20. rujna 2022. http://www.cms.hr/system/publication/pdf/86/to_je_interkulturno_obrazovanje.pdf ,
6. Blaslov, Zdenka. 2014. *Metode i tehnike (oblici) za razvoj suradničkog učenja i kritičkog mišljenja*. Posjećeno 24. siječnja 2022. https://issuu.com/zdenkablaslov/docs/metode_i_tehnike_oblici_za_razvij,
7. Brander, P. i sur. (2001.) *Kompas: priručnik o odgoju i obrazovanju mladih za ljudska prava*. Podgorica: Centar za građansko obrazovanje. Posjećeno 24. siječnja 2022. <https://media.cgo-ccc.org/2013/10/KompasMNE.pdf>
8. Cover, M. R. i sur. (2012.). *Modul: zakon u razredu – prema kulturi vladavine prava i demokracije*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje. Posjećeno 24. siječnja 2022. https://www.azoo.hr/app/uploads/uvezeno/images/razno/Zakon_u_razredu.pdf ,

9. Čulum Ilić, B., Androić, J. (2020.) Što znamo o političkoj pismenosti mladih u Hrvatskoj: kratak pregled dosadašnjih istraživanja – ususret trećem istraživanju političke pismenosti mladih u Hrvatskoj. Zagreb: GONG. Posjećeno 24. rujna 2022. na https://www.gong.hr/media/uploads/strucni_clanak_za_web_politi%C4%8Dka_pismenost_mladih.pdf
10. Čubrilo, S. i sur. (2017.) *Odgoj za građanstvo, odgoj za život*. Hrvatski centar za dramski odgoj. Posjećeno 24. siječnja 2022. http://www.hcdo.hr/wp-content/uploads/downloads/2017/03/P91557_Odgoj_za_građanstvo.pdf
11. Domović, V. (2015.). *Teorija kurikuluma i razvoj školskog kurikuluma*. U B. Baranović (ur.), *Školski kurikulum: teorijski i praktični aspekti* (49-62). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. Posjećeno 10. rujna 2022. <https://fso.hr/fso-publikacije/skolski-kurikulum-teorijski-i-prakticni-aspekti/> .
12. Eurydice (2012.). *Građanski odgoj i obrazovanje u Europi*. Bruxelles. Posjećeno 18. rujna 2022. http://publications.europa.eu/resource/ellar/e56b-4635-976c-b103d49cc46c.0002.02/DOC_1
13. Friedman, J., Roehlkepartain, J. (2014.) *Činimo dobro zajedno: 101 jednostavan i važan projekt rada za opće dobro za obitelji, škole i lokalne zajednice*. Zagreb: Naklada Kosinj.
14. Frol, G. i sur. (2017.) *Učenik Građanin – Priručnik za GOO*. Rijeka: Grad Rijeka. Posjećeno 24. siječnja 2022. <https://www.rijeka.hr/wp-content/uploads/2016/05/U%C4%8Denik-gra%C4%91anin-Priru%C4%8Dnik-za-Gra%C4%91anski-odgoj-i-obrazovanje.pdf>
15. Grubišić, A. i Rajić, V. (2015). *Pripremljenost budućih učitelja primarnog obrazovanja za nastavu Građanskog odgoja i obrazovanja*. *Croatian Journal of Education*, 17 (Sp.Ed.1), 113-124. Posjećeno 22. lipnja 2022. <https://hrcak.srce.hr/137698>
16. Gvozdanović, A. (2015.) *Istraživanje percepcije i stavova ispitanika o građanstvu*. Zagreb: Institucija za društvena istraživanja u Zagrebu. Posjećeno 24. rujna 2022. <https://goo.hr/wp-content/uploads/2015/09/Rezultati-istra%C5%BEivanja-percepcije-i-stavova-ispitanika-o-gra%C4%91anstvu.pdf>
17. Karajić, N., Ivanec, D, Geld, R., Spajić-Vrkaš, V. (2019.) *Vrednovanje eksperimentalnog programa Škola za život u školskoj godini 2018./2019.* -

Objedinjeno izvješće. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu. Posjećeno 20. rujna 2022.
<https://skolazazivot.hr/vrednovanje-eksperimentalnoga-programa-skola-za-zivot-u-skolskoj-godini-2018-2019/>

18. Kevo, T., ur. (2017.) Put prema ljudskim pravima: teorija i praksa zaštite ljudskih prava. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. Posjećeno 23. rujna 2022.
[https://www.mmh.hr/uploads/publication/pdf/26/Put_prema_ljudskim_pravima -
Teorija i praksa za%20zaštite ljudskih prava.pdf](https://www.mmh.hr/uploads/publication/pdf/26/Put_prema_ljudskim_pravima_-_Teorija_i_praksa_za%20zaštite_ljudskih_prava.pdf)
19. Klemenčić, E. (2006). Građanski odgoj u Europskoj uniji: aspekti edukacije za demokraciju. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 3. (1.), 283-295. Posjećeno 17. rujna 2022. <https://hrcak.srce.hr/38274>
20. Kolednjak, M. i Šantalab, M. (2013). Ljudska prava treće generacije. *Tehnički glasnik*, 7 (3), 322-328. Posjećeno 25. rujna 2022. <https://hrcak.srce.hr/109581>
21. Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne novine, međunarodni ugovori, br. 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/17. Posjećeno 20. rujna 2022. [https://www.zakon.hr/z/364/%28Europska%29-Konvencija-
za-za%20zaštite-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda](https://www.zakon.hr/z/364/%28Europska%29-Konvencija-za-za%20zaštite-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda)
22. Konvencija o pravima djeteta (1989.) posjećeno 5. rujna 2022.
[https://www.unicef.hr/wp-
content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf](https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf)
23. Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja (2012.) posjećeno 20. rujna 2022.
[http://goo.hr/wp-
content/uploads/2014/04/Kurikulum_gradanskog_odgoja_i_obrazovanja-1.pdf](http://goo.hr/wp-content/uploads/2014/04/Kurikulum_gradanskog_odgoja_i_obrazovanja-1.pdf)
24. Kuridža, B., Miharija, M (2010). Mišljenja i stavovi djece i mladih u Hrvatskoj. Zagreb: UNICEF. Posjećeno 24. siječnja, 2022. [https://www.unicef.hr/wp-
content/uploads/2015/09/StavovidjeceimladihuHrvatskoj.pdf](https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/StavovidjeceimladihuHrvatskoj.pdf)
25. Maleš, D., Milanović, M., Stričević, I. (2003.) Živjeti i učiti prava. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta z Zagrebu. Posjećeno 23. rujna 2022. [https://wp.ffzg.unizg.hr/hre-
edc/files/2015/02/%c5%bdivjeti-i-u%c4%8diti-prava.pdf](https://wp.ffzg.unizg.hr/hre-edc/files/2015/02/%c5%bdivjeti-i-u%c4%8diti-prava.pdf)
26. Nikičić, I. i Komesarović, Z. (2021). Perspektive utjecaja provedbe kurikuluma građanskoga odgoja i obrazovanja na skriveni kurikulum u školama. *Magistra Iadertina*, 16 (1), 73-93. Posjećeno 22. lipnja 2022. <https://hrcak.srce.hr/270523>

27. Odluka o donošenju kurikuluma za međupredmetnu temu građanski odgoj i obrazovanje za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj. Narodne novine, 10/2019. Posjećeno 24. siječnja 2022. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_217.html
28. Pavlović, V. i sur. (2015.) *Knjiga dobrih ideja – školski projekti za razvoj kulture mira, suradnje i zajedništva*. Forum za slobodu odgoja. Zagreb. posjećeno 24. siječnja 2022. <https://www.fso.hr/wp-content/uploads/2015/02/knjiga-dobrih-ideja.pdf>
29. Pažur, M. i sur. (2016.) *Rekonstrukcija građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj: koncepti, institucije i prakse*. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske.
30. Pažur, M. (2017a) *Ljudska prava i prava manjina: globalni, europski i nacionalni kontekst*. U Kevo, T., ur. (2017.) *Put prema ljudskim pravima: teorija i praksa zaštite ljudskih prava (17-26)*. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. Posjećeno 23. rujna 2022. https://www.mmh.hr/uploads/publication/pdf/26/Put_prema_ljudskim_pravima_-_Teorija_i_praksa_za%C5%A1tite_ljudskih_prava.pdf
31. Pažur, M. (2017b). *Pregled razvoja građanskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj od 1999. godine do danas*. *Školski vjesnik*, 66 (4.), 605-618. Posjećeno 22. lipnja 2022. <https://hrcak.srce.hr/193674>
32. Pažur, M (2022.) *Komparativna analiza institucionalizacije građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj, Austriji, Francuskoj i Njemačkoj*. Zagreb: GONG. Posjećeno 6. rujna 2022. <https://gong.hr/wp-content/uploads/2022/09/Komparativna-analiza-institucionalizacije-gradanskog-odgoja-i-obrazovanja-u-Hrvatskoj-Austriji-Francuskoj-i-Njemackoj.pdf>
33. *Povelja Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava*. (2010.) U sklopu Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara. Posjećeno 23. rujna 2022. na <https://rm.coe.int/1680487821>
34. Pregrad, J. (n.a.) *Priručnik za sigurno i poticajno okruženje u školama: program prevencije vršnjačkog nasilja*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku. Posjećeno 24. siječnja 2022. https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/Stop_nasilju_medju_djecom_prirucnik.pdf
35. Rosenberg, M. B. (2006.). *Nenasilna komunikacija: Jezik života*. Osijek: Centar za mir, nenasilje i ljudska prava. Posjećeno 24. siječnja 2022. na https://www.centar-za-mir.hr/uploads/dokumenti/knjige/Nenasilna_komunikacija_finalna2.pdf

36. Sever, M. i Horvat, M. (2019). Građanski odgoj i obrazovanje kroz obrazovnu politiku Europske unije: slučaj Hrvatske. *Diskrepancija*, 15 (22/23), 18-29. Posjećeno 22. lipnja, 2022. na <https://hrcak.srce.hr/224108>
37. Spajić-Vrkaš, V. i sur. (2004.) Poučavati prava i slobode. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu.
38. Torbica, N., Milas, I. (2021.) GOO u Osijeku – mala zbirka naše prakse. Osijek: DKolektiv – organizacija za društveni razvoj. Posjećeno 24. siječnja 2022. <http://goo.hr/wp-content/uploads/2021/07/GOO-u-Osijeku-Mala-zbirka-nase-prakse.pdf>
39. Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14. Posjećeno 12. rujna, 2022. <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>
40. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, Narodne novine, 87/2008, 86/09, 92/10 105/10, 90/11, 5/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 98/19, 64/20. Posjećeno 12. rujna, 2022. <https://www.zakon.hr/z/317/Zakon-o-odgoju-i-obrazovanju-u-osnovnoj-i-srednjoj-%C5%A1koli>
41. Zenzerović Šloser, I., ur. (2014.) Znam, razmišljam, sudjelujem – Priručnik za nastavnike: Pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja. Zagreb: Centar za mirovne studije/Mreža mladih Hrvatske. Posjećeno 24. siječnja 2022. <http://goo.hr/wp-content/uploads/2014/04/GOO-prirucnik-za-nastavnike.pdf>

IZJAVA O IZVORNOSTI DIPLOMSKOG RADA

Izjavljujem da je moj završni/diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristio drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)